

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
ім. А.С. Макаренка
Кафедра соціально-економічних і гуманітарних дисциплін

СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

**Методичні вказівки для студентів усіх спеціальностей
під час вивчення курсу політології**

Суми
2008

УДК 316.334.3
ББК 62.2(0)
С 91

Рекомендовано до друку рішенням редакційно-видавничої ради
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Укладач: канд. політ. наук, доц. СумДПУ ім. А.С. Макаренка **О.В. Стогова**

Рецензенти:

Вєдмедєв М.М. – канд. філос. наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічних і гуманітарних дисциплін СумДПУ ім. А.С. Макаренка;

Пояркова Т.К. – канд. політ. наук, доцент кафедри соціально-економічних і гуманітарних дисциплін СумДПУ ім. А.С. Макаренка.

С91 Сучасні глобалізаційні процеси: Методичні вказівки для студентів усіх спеціальностей під час вивчення курсу політології. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 48 с.

Методичні вказівки написано згідно з програмою з політології для студентів ВНЗ.

У стислій формі викладено сутність глобалізаційних процесів, основні підходи до аналізу глобалізації. Значна увага приділена глобальним проблемам людства.

Призначено для студентів ВНЗ усіх спеціальностей.

УДК 316.334.3
ББК 62.2(0)

СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

1. Глобалістика та передумови її виникнення.
2. Глобальні проблеми людства.

Методичні рекомендації:

1. Вивчаючи перше питання теми, студенти повинні усвідомити передумови виникнення глобалістики, напрями, в яких вона розвивається, ознайомитися з її основними поняттями: глобалізація, антиглобалізм. Вони повинні зрозуміти сутність глобалізації, осмислити проблеми та наслідки глобалізації.

2. Друге питання передбачає засвоєння студентами поняття “глобальні проблеми”, усвідомлення загрози земній цивілізації через споживацьке ставлення людського суспільства до природи та її ресурсів. Увага має бути зосереджена на висвітленні ознак, аспектів глобальних проблем, основних підходів до їх розуміння. Студенти повинні з’ясувати специфіку глобальних проблем у постбіполярному світі, зокрема розкрити зміст проблем формування нового світового порядку й охарактеризувати підходи до їх вирішення, що існують на сьогодні.

1. ГЛОБАЛІСТИКА ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇЇ ВИНИКНЕННЯ

Глобалістика – це система міждисциплінарних наукових знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми. Політична глобалістика є одним із напрямків глобалістики. Вона виникла на початку 90-х рр. XX ст. для вивчення політичних аспектів глобальної проблематики, політичних причин виникнення й загострення загальнолюдських проблем, а також для пошуку шляхів їх розв’язання, які пов’язані з політичною сферою життєдіяльності суспільства.

У політичній глобалістиці виділяють чотири основні підходи до пізнання феномена глобальних проблем людства під політологічним кутом зору:

- 1) дослідження політичних аспектів загальнолюдських проблем у цілому;
- 2) політологічний аналіз глобальних проблем;
- 3) вивчення проявів глобальних проблем у конкретних регіонах світового співтовариства та їх впливу на розвиток політичної ситуації;
- 4) формування теоретико-методологічних основ політико-глобалістичних досліджень.

Розвиток політичної глобалістики розширює та збагачує спектр політичних наук, а також дає новий імпульс для розширення й поглиблення глобалістики як системи міждисциплінарного знання. Політична глобалістика здатна нетрадиційно й інноваційно висвітлювати чимало важливих проблем міжнародних відносин і світового розвитку.

У межах глобалістики прийнято розрізняти три напрями: 1) соціологічний, або вивчення економічних і політичних співвідносин; 2) антропоекологічний, або аналіз взаємовідношень суспільства і природи; 3) культурологічний, або дослідження класичних і сучасних цивілізацій. Перший напрям зосереджений

на проблемах глобалізації світової економіки та світового політичного порядку, другий – на проблемах виживання людства, третій – на проблемах глобалізації культур і з'ясуванні можливостей народження глобальних культур на основі загальнолюдських цінностей або ж відродження універсальних західних цінностей.

Основними поняттями глобалістики є: глобалізація, глобальні проблеми. Термін “глобалізація” охоплює декілька процесів, а саме:

- інтернаціоналізацію економіки;
- розвиток єдиної системи світового зв'язку;
- зміну та послаблення функцій національної держави;
- активізацію діяльності транснаціональних недержавних утворень – етнічних діаспор, релігійних рухів, мафіозних угруповань тощо.

Процеси глобалізації вивчаються в декількох аспектах, залежно від того, на яких передумовах цих процесів акцентується увага:

- власне цивілізаційних, тобто на універсальному характері та загальній спрямованості цивілізаційного прогресу;
- культурних, тобто на схожості проблем людського буття та наявності глобальних проблем, які потребують для свого вирішення діалогу культур;
- економічних, тобто на створенні єдиної світової ринкової економіки та системи вільної торгівлі;
- політичних, тобто на ідентичності політичних законів, процесів і правових норм.

Проблема глобалізації в західноєвропейській науці виникла в середині 1980-х рр., коли цей термін почав розробляти Р. Робертсон. У збірнику статей “Глобальна культура” (1990) опублікували свої праці такі провідні теоретики: І. Валлерстайн, М. Арчер, Р. Робертсон, М. Фезерстоун, А. Аппадурі, Б. Тернер. Після цього з'явилися фундаментальні монографії з проблем глобалізації, написані Л. Склером, Р. Робертсоном, М. Уотерсом, А. Аппадурі, У. Беком.

Розквіт концепції глобалізації припадав на першу половину 90-х рр. ХХ ст., чому сприяли три тенденції: 1) помітно зростала економічна могутність західного світу; 2) активізувалася експансія західних цінностей у напрямку країн колишнього соціалістичного табору; 3) бурхливо розвивалися комунікації та інформаційний обмін.

І. Валлерстайну належить поняття “світосистема”. Світосистема – це соціальна система, яка має власні межі, структуру, правила легітимації та характеризується самодостатністю існування. Учений розрізняє два види світосистеми – світоімперії та світоекономіки. Світоімперія – це політична світосистема, якій властивий диктат влади над економікою. Світоекономіка характеризується наявністю ядра, напівпериферії та периферії. Ядро визначається економічним зростанням, політичними свободами, розвитком науки та державою, що ефективно функціонує. У політичному плані ядро світосистеми утворюється декількома державами, які постійно борються за світову політичну гегемонію. Периферія – це сектор, продукція якого

низькоякісна, але користується постійним попитом. Ознаки периферії: колоніальна залежність і відсутність власної державності. Напівпериферія – це проміжна зона, що виконує подвійну роль, а саме: є стабілізатором світосистеми, з одного боку, й зоною, яка є головним джерелом прогресивних зрушень у межах системи або ж утіленням субімперіалізму, який передає вплив центру на периферію, з іншого.

Е. Гідденс визначає глобалізацію як “інтенсифікацію соціальних відносин, які поширюються по всьому світу і пов’язують віддалені місця таким чином, що локальні події формуються подіями, віддаленими на сотні миль від них, і навпаки”. У своїй праці “Наслідки сучасності” Е. Гідденс аналізує глобалізацію як пряме продовження модернізації. Сучасна соціальна система формується у чотирьох інституційних вимірах і, відповідно глобалізація також розглядається у чотирьох вимірах: світова капіталістична економіка, система національних держав, світовий порядок, міжнародний розподіл праці.

Леслі Склер у праці “Соціологія глобальної системи”, як і Е. Гідденс, надає перевагу терміну “глобалізація”, а не “інтернаціоналізація”. Найбільш актуальним Л. Склер вважає формування системи транснаціональних практик, які автономізуються від внутрішніх умов національних держав і національно-державних інтересів у міжнародних відносинах. Транснаціональні практики, на думку цього автора, існують на трьох рівнях: економічному, політичному, культурно-ідеологічному.

Теорії Е. Гідденса і Л. Склера визначають глобалізацію як аналогічні тенденції в різних інституційних сферах, які разом створюють глобальну систему взаємозв’язків і взаємозалежностей між локальними соціальними процесами. Ця система і формує характерну для сучасної доби глобальність соціальної організації. Теорії Е. Гідденса і Л. Склера репрезентують два різновиди одного типу моделей глобалізації – моделей глобальної системи.

Альтернативою моделей глобальної системи стали моделі глобалізації, які були розроблені на базі критики теорії “світ-системи” і теорій глобальної системи. Роланд Робертсон ще у 1968 р. дійшов до висновку, що сфера культури має вирішальне значення для систематизації світу. У середині 1980-х рр. він висунув тезу: глобальна взаємозалежність національних економік і держав, яка концептуалізована в моделі “світ-системи”, є лише одним з аспектів глобалізації, а другий аспект – глобальна свідомість індивідів – є не менш важливим для світу. Визначення глобалізації як серії змін, що емпірично фіксуються, різнорідних, але поєднаних логікою перетворення світу в “єдине місце”, дозволило Р. Робертсону проаналізувати більш широкий спектр тенденцій, ніж теоретикам глобальної системи. “Єдність місця” означає, що умови і характер соціальних взаємодій у будь-якій частині світу однакові, світ стає єдиним. Свідомість і діяльність індивідів як складові предмету теорії глобалізації спричинили переосмислення Р. Робертсоном співвідношення глобальності й локальності. У глобалізації автор виділяє два напрямки: глобальна інституціоналізація світу і локалізація глобальності. На ці напрямки впливають три чинники: експансія капіталізму, західного імперіалізму і розвиток глобальної системи мас-медіа.

Підхід Р. Робертсона до аналізу глобалізації був сприйнятий у 1990-і рр. багатьма дослідниками. Так, власні моделі глобальної соціальності розробили такі теоретики, як У. Бек і Г. Терборн, відомі своїми дослідженнями модернізації.

У праці “Що таке глобалізація” У. Бек увів категорію транснаціонального соціального простору, яка за своїм теоретичним змістом є повним аналогом “єдиного місця” Р. Робертсона. Глобалізація за У. Беком означає “не пов’язані кордонами повсякденні дії в різних вимірах економіки, інформації, екології, техніки, транскультурних конфліктів і громадянського суспільства”. Поняття “транснаціонального соціального простору” дозволило У. Беку поєднати під спільною назвою “глобалізація” процеси у сфері політики, економіки, культури, екології. У політичній сфері глобалізація означає “розмивання” суверенітету національної держави в наслідок дій транснаціональних акторів. В економіці глобалізація означає прихід денаціоналізованого, дезорганізованого капіталізму, ключовими елементами якого є ТНК, що вийшли з-під національно-державного контролю. У культурі глобалізація означає взаємопроникнення локальних культур у транснаціональних просторах, якими є мегаполіси.

Геран Терборн у праці “Глобалізація” виходив з того, що термін “глобалізація” означає “тенденції до всесвітнього розмаху, впливу і зв’язаності соціальних феноменів”. Г. Терборн продовжує ідеї Р. Робертсона, поєднавши в одній моделі глобальну взаємозалежність і глобальну свідомість. Г. Терборн запропонував модель глобальної соціальності, що концептуалізувала зміни на двох рівнях – макро- і мікросоціальному – і за двома напрямками – власне глобалізації та локалізації глобального.

Третій тип моделей глобалізації сформувався в середині 1990-х рр. на основі принципово іншого усвідомлення поняття “глобалізація”. Початок цим концепціям поклав у 1990 р. Аржун Аппадураї у статті “Роз’єднання і відмінність у глобальній культурі економіці”, а потім розвинув у 1996 р. у книзі “Сучасність у повний зріст. Культурні виміри глобалізації”. Глобалізацію він розглядав як детериторіалізацію – втрату прив’язаності соціальних процесів до фізичного простору. У ході глобалізації формується “глобальний культурний потік”, який розпадається на п’ять культурно-символічних просторів-потоків: етнопростір утворюється потоком туристів, іммігрантів, біженців, заробітчан; технопростір – потоком технологій; медіапростір – потоком образів; фінансовий простір – потоком капіталів; ідеопростір – потоком ідеологем. Ці нестабільні, змінні простори є “будівельними блоками” тих “уявних світів”, в яких люди взаємодіють. Глобальність і локальність виступають як дві складові глобалізації.

Малькольм Уотерс у своїй праці “Глобалізація” трактує це поняття як сукупність тенденцій, що ведуть до детериторіалізації соціального, обумовленого експансією символічних обмінів. Основа теорії глобалізації, за М. Уотерсом, – це концепція відносин між соціальною організацією і територіальністю. Відносини ці у кожен історичний момент визначаються одним із трьох типів обміну: матеріальним, політичним, символічним. Матеріальні обміни мають тенденцію до локалізації соціальних відносин. Політичні обміни тяжіють до інтернаціоналізації, а символічні – до визволення

соціальних відносин від просторової належності. Тому глобалізація суспільства – процес, який визначається перевагою культури над економікою і політикою. М. Уотерс зазначає, що найбільше глобалізуються ті виміри економіки, в яких домінують символічні обміни – фінансовий ринок. Менш глобалізованими є товарне виробництво і ринок праці. Політика найбільше глобалізується у тих її вимірах, де проблематизуються цінності, а не матеріальні інтереси. Усвідомлення глобальних проблем людства призвело до втрати частини державного суверенітету, а також до зростання кількості і впливу міжнародних організацій. Найбільш глобалізованою є культура, оскільки в ній соціальні відносини максимально символізовані. А. Аппадураї та М. Уотерс розглядають глобалізацію як нематеріальне, уявне, символічне, непросторове явище.

Аналіз теоретичних моделей глобалізації дозволяє виділити три основні типи: моделі глобальної системи (Е. Гідденс, Л. Склер), глобальної соціальності (Р. Робертсон, У. Бек, Г. Терборн), детериторіалізації соціального (А. Аппадураї, М. Уотерс).

Ще декілька десятиліть тому слово “глобалізація” було маловживаним, а процеси на його позначення переважно називалися “інтернаціоналізацією”. Під це поняття підводили різноманітні процеси виходу суспільного життя в усіх його вимірах (економічних, політичних, культурних, конфесійних та інших) за межі окремих країн і регіонів. У такому розумінні глобалізація розпочалася давно. Її початковими формами була торгівля та завоювання нових територій, а їхнім підґрунтям – здебільшого економічні чи інші матеріальні інтереси. Вони стимулювали зміни в міжнародному праві, впливали на релігію та культуру.

Існують різні періодизації цього процесу. Та хоч би до якого періоду ми відносили зародження й перші кроки глобалізації-інтернаціоналізації, безсумнівно залишається факт, що приблизно 500 років тому цей процес вступив у нову фазу розвитку. Це пов’язано з відкриттям і освоєнням Нового світу, створенням Британських колоній у Північній Америці. Саме тут розпочалося поширення ліберальних і демократичних цінностей, а також їх утілення в життя в більш чистому вигляді, ніж це було можливим в Європі. Отже, відбулося не лише територіальне розширення старих держав, а й утворення нових політичних одиниць з домінуванням певних культурних цінностей, поступово територіальні завоювання поступалися місцем торговельним і фінансовим. Тісну взаємозалежність розвинених країн світу продемонструвала Велика депресія 30-х років XX ст., що охопила цілі регіони й загальмувала розвиток торгівлі, водночас простимулювавши появу низки тоталітарних режимів. Фінансові й економічні кризи 70-х років XX ст. засвідчили ще більшу взаємозалежність країн та регіонів. З того часу стало очевидним, що розпочалася нова епоха великих суспільних змін, які незабаром було названо глобалізацією.

Широке, можна сказати, історико-філософське визначення глобалізації пропонує російський учений М. Чешков. На його думку, глобалізація – це “процес поєднання різноманітних компонентів людства у процесі його еволюції на противагу процесові диференціації людства”. Головним продуктом цього процесу є “глобальна спільнота людства – буття і свідомість людства як

продукту антропосоціогенезу, що набуває різноманітних історичних форм”. Зазначаючи, що глобальна спільнота як така сформувалася протягом останніх 200 років, учений усе ж зазначає, що впродовж останніх двох десятиліть глобалізація, особливо економічна, відбувалася надзвичайно інтенсивно. Особливість її останньої хвилі, що триває приблизно чверть століття, відзначають також інші дослідники. Саме для цього періоду найчастіше й застосовують термін “глобалізація”.

Якщо спробувати виокремити те загальне, що є в різних концепціях глобалізації, то її можна визначити як процес кількісного зростання та інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, правових, культурних зв’язків і стосунків держав світу, усе більшої інтеграції людства.

Наслідком глобалізації є зростання багатопланової взаємопов’язаності і взаємозалежності людства. Стрімкість зближення країн і континентів зумовлена на сьогодні насамперед новими технологіями, досягненнями в електроніці та інших передових галузях науки. Використання супутникового зв’язку, факсу, інтернету, сотових телефонів зробило світ набагато тіснішим. Розвиток передових технологій у сфері комунікації служить однією з головних і найпотужніших складових глобалізації, яка створила передумови для виникнення інформаційного суспільства.

Поява інтернету прискорює процеси глобалізації, але також поглиблює нерівність між країнами у сфері інформаційного забезпечення та здатності впливати на зміст і обсяг інформаційних потоків. Розвиток сучасних засобів комунікації дає змогу країнам, що є провідними в цій галузі, контролювати потік і зміст інформації мало не в усьому світі. Виникають гігантські транснаціональні медіа-корпорації з величезними прибутками. Процес конгломерації цих корпорацій з комп’ютерними мультимедіа й телекомунікаційними компаніями призводить до подальшої інтернаціоналізації виробництва їхньої продукції та виникнення транснаціональних мультимедіа-імперій. Їх власники зосереджують у своїх руках величезну економічну, фінансову і політичну владу. Вони виступають головними агентами сучасного етапу глобалізації поряд з такими суб’єктами транснаціональної економічної діяльності, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Всесвітня торговельна організація, різноманітні регіональні об’єднання, багатонаціональні корпорації, інституційні інвестори (страхові та пенсійні фонди), мегаполіси з їхніми центрами ділової й політичної активності (Лондон, Нью-Йорк, Мілан, Москва, Токіо). Інтенсифікації глобальних зв’язків сприяють уряди країн Великої вісімки, міжнародні неурядові організації й окремі індивіди (Дж. Сорос, Б. Гейтс).

Економічна наука, зокрема, досліджує такі напрями глобалізації, як фінансова глобалізація, становлення глобальних багатонаціональних корпорацій, інтенсифікація світової торгівлі та тенденція до конвергенції.

Географи вирізняють два моменти глобалізаційних процесів: 1) глокалізацію процесів транснаціоналізації, тобто створення системи контролю та управління, здатних сумістити централізацію з локальними

економічними інтересами; 2) утворення “економічних архіпелагів”, зокрема асоціації найбільших міст-мегаполісів.

Історики розглядають глобалізацію як: 1) один з етапів розвитку капіталізму, зумовлений прогресом електроніки; 2) нову форму колоніалізму, за якої роль нової метрополії відіграють США, а її колонії – решта країн, які одночасно є частиною глобального ринку збуту.

У технологічному аспекті глобалізація спричиняє техноглобалізм, тобто злиття нововведень і нових технологій у єдиний комплекс технічних знань; виникнення “технологічних макросистем” у сферах зв’язку, транспорту, виробництва; революцію телекомунікацій і створення Інтернету.

З політичної точки зору глобалізація означає завершення холодної війни, руйнування біполярної картини світу, посилення взаємозалежності держав, установа нового міжнародного та світового порядків.

Загалом дослідження політичного аспекту глобалізації існує у вигляді політичної глобалістики, увага якої зосереджена на з’ясування ролі політичного у процесі адаптації людства до нових умов його існування; вивчення закономірностей формування політики глобальної безпеки, можливостей і засобів політичного регулювання процесів глобалізації. У соціально-психологічному аспекті глобалізація означає домінування так званого “суспільного неврозу”, тобто почуття певної незахищеності, та загрози самотності як державним утворенням, так і різним групам населення унаслідок контактів із зовнішнім світом.

Процеси глобалізації вносять певні корективи в геополітичну модель міжнародних відносин. Наприклад, захист національних інтересів нині передбачає не стільки розширення державою свого життєвого простору, скільки усунення іноземного втручання у свої внутрішні справи, забезпечення непорушності своїх кордонів, відстоювання своїх ідеологічних позицій. Сам життєвий простір мислиться не як територіально зумовлений, а як простір економічних зв’язків, телекомунікації, інформаційного впливу тощо.

Наслідки глобалізації

Вплив глобалізації на світову спільноту суперечливий: розв’язуючи одні проблеми, вона породжує інші. У галузі економіки глобалізація, з одного боку, розмиває кордони між світовим центром і периферією, а з іншого, породжує нові форми нерівності та відчуженості. Підвищуючи рівень розвитку значної кількості країн, вона водночас консервує, а то й збільшує відстань між бідністю та багатством у світі.

Завдяки економічній інтеграції та сучасним комунікаційним технологіям виникають нові рівні взаємозалежності, що руйнують кордони національних держав та уніфікують соціокультурні й регіональні особливості народів. Унаслідок інтенсифікації глобального інформаційного та торгово-промислово-фінансового обмінів нівелюються відмінності культур, що, з одного боку, поліпшує взаєморозуміння, а з іншого – сприяє зростанню негативного впливу маскультури. Тому деякі вчені вважають, що інформаційний вибух є найбільшою загрозою демократичним інститутам. Національна держава позбувається можливості представляти контингенти виборців, організованих за

територіальною ознакою. Інститути й організації громадянського суспільства, що будувалися навколо демократичної держави, втрачають своє значення, перетворюючись на “порожню шкаралупу”, що дедалі менше відповідає потребам людей.

Глобалізація посилює розрив між технологічно розвиненими і технологічно відсталими державами за умов швидкого розвитку науки, інформаційних технологій. І це при тому, що розрив у технологіях дедалі складніший, ніж розрив у капіталі, а отже, він є найнегативнішим явищем сучасності. Інша річ, що багато з охарактеризованих вище сучасних явищ і проблем супроводжують глобалізацію, співіснують з нею і не обов’язково породжуються нею. Сучасність не зводиться до глобалізації, хоч остання й прискорює та рельєфніше висвітлює як позитивні, так і негативні процеси.

Складність, суперечливість, стрімкість глобалізації породили серед пересічних громадян та й серед політиків, учених і громадських діячів чимало побоювань і міфів щодо її впливу. З одного боку, процеси глобалізації сприймаються як фатальні й неминучі (вони настільки універсальні й односпрямовані, що нівелюють усі відмінності, вестернізуючи й американізуючи світ, долаючи крайні відмінності в розвитку країн), з іншого – як далеко не всесильні, такі, що здатні відступити, наштотувавшись на протидію національних цінностей і спричинити ще глибшу економічну диференціацію та культурну відчуженість між окремими країнами, між Північчю і Півднем, між цивілізаціями.

Для унаочнення суперечливих наслідків сучасної глобалізації зведемо їх у дві колонки однієї таблиці.

Глобалізація: головні тенденції розвитку на межі XX - XXI ст.

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
1. Зростання кількості та поліпшення якості товарів на світовому ринку.	1. Світова економіка стала більш взаємопов’язаною, через що негативні наслідки вмиють перетинають кордони націй-держав.
2. Бурхливий процес розвитку інформаційних технологій, у результаті якого зменшується собівартість продукції та знижуються ціни на значну частину товарів масового попиту (поширення використання комп’ютерів і мобільних телефонів).	2. Збільшення соціоекономічного розриву між багатою Північчю та бідним Півднем, між багатими і бідними верствами населення.
3. Створення нових робочих місць, головним чином, у невиробничій сфері завдяки розвитку інформаційних технологій.	3. Зростання динаміки міграційних потоків, що має негативні наслідки: від зростання злочинності до поширення епідемій.
4. Підвищення життєвого рівня у більшості регіонів світу, рівня писемності, продовження середньої тривалості життя.	4. Посилення економічного і політичного впливу ТНК на уряди націй-держав та міжнародні організації.
5. У наслідок інтенсифікації глобального інформаційного обміну відбулося прискорення і поліпшення взаємопорозуміння між представниками як націй-держав, так і різних культур і цивілізацій.	5. Погіршення стану навколишнього середовища. Надмірна концентрація власності у секторі ЗМІ та панування на ринку інформації кількох великих мультимедійних корпорацій.
6. Знищення стереотипів щодо способу життя, що розділяли різні соціальні верстви і народи.	6. Зростання негативного впливу стандартизованої маскультури, що загрожує культурному розмаїттю; виникнення вкрай радикальних субкультур.
7. Поширення свободи, правової захищеності особи і демократії.	7. Втрата перспективи національною державою, з якою традиційно пов’язують ліберальну демократію.

В оцінці наслідків глобалізації сформувалося декілька течій: від дуже оптимістичних до цілком песимістичних. Серед відомих західних учених оптимістично сучасні світові процеси оцінює Ф. Фукуяма. У 1990 році він написав “Кінець історії”, в якій проголосив торжество ліберальної демократії у світі через закінчення ідеологічного протиборства. Через десять років Ф. Фукуяма заявив, що за цей час не сталося нічого такого, що змінило б його переконання. Глобалізація, на його думку, має винятково позитивний вплив, бо вона дає бідним країнам шанс швидко розвинутися: “Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, який стимулює зростання і створює підвалини для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу – єдиний шанс розвитку для бідних країн”.

Оптимістичні оцінки слушно підкреслюють неминучість глобалізації, її зв’язок з головним напрямом суспільного поступу. Водночас вони є дещо односторонніми, оскільки не пояснюють, звідки і чому постав антиглобалістський рух, чому деякі політологи стверджують, що уявлення про політичні тенденції в сучасному світі надто поверхові, якщо не підкріплюються знаннями про діяльність транснаціональних корпорацій та обороти фінансових магнатів наднаціонального рівня.

Більш реалістичним є погляд американського політолога і державного діяча З. Бжезінського. Декілька років тому він також вказував на значний позитив у процесах глобалізації, зазначаючи, що “на відміну від світу, який роздирали ідеологічні конфлікти впродовж більшої частини XX ст., нині існує глобальний, принаймні риторичний, консенсус, який передбачає чотири вельми загальні принципи:

- люди повинні жити у самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;
- мир у світі має ґрунтуватися на повазі до суверенних народів, а не на гегемонії;
- найефективнішою економічною системою є вільний ринок;
- науки мають бути доступними для усього людства”.

Та водночас З. Бжезінський визнає, що демократія і свобода перемогли лише в деяких країнах світу, а “глобальна ієрархія влади” не дає змоги всім однаковою мірою скористатися плодами глобалізації: “Фінансова криза у Східній Азії та постійні злидні завдають серйозних клопотів, тоді як глобальні демографічні тенденції підсилюють вражаючу нерівність, коли йдеться про тривалість життя й рівень охорони здоров’я”.

Песимістичний погляд на можливий розвиток сучасного світового співтовариства висловив професор Гарвардського університету С. Гантінгтон, відповідаючи на ідею “кінця історії” Ф. Фукуями. Не можна заспокоюватися після закінчення ідеологічного протистояння двох систем (капіталістичної і соціалістичної), стверджує С. Гантінгтон; світ залишається багатоманітним, однак тепер головна лінія політичних розмежувань проходитиме вздовж культурно-цивілізаційних, а не ідеологічних кордонів. Різниця в культурах

може спровокувати не менш жорстоке протистояння, навіть довести до зіткнення цивілізацій.

Глобалізація має своїх палких прихильників і не менш затятих ворогів. Виступи антиглобалістів можна було спостерігати наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у різних куточках світу, передусім у країнах розвиненої демократії (Великій Британії, Німеччині, Франції, Канаді). Та найрадикальнішим антиглобалістським викликом стали атаки терористів у Нью-Йорку й Вашингтоні 11 вересня 2001 року. Аналітики відзначали, що їх наслідки можуть зайти настільки далеко, що не лише змінять розподіл політичних сил на міжнародній арені, а й спричинять обмеження прав людини в розвинених демократичних країнах.

Глобальний розвиток демонструє дві взаємопов'язані, але ворожі одна одній тенденції кінця ХХ – початку ХХІ ст. Перша – це протестний сепаратистський рух проти світової інтеграції, одним із виявів якої є ісламський джихад. Друга – це прагнення до всеохоплюючої інтеграції, до уніфікації виробництва й споживання, культури і розваг, навіть зовнішнього вигляду і психології людей. За висловом Б. Барбера, це прагнення перетворити сучасний світ на “мак-світ” (у якому панують “макдональдзи”, “макінтоші” та інші “маки”). Обидві тенденції антидемократичні: джихад здійснює кривавий пошук ідентичності, мак-світ розвиває безкровну економіку прибутку, мимоволі долучаючись до якої, кожен стає споживачем і позбувається почуття громадянськості, яке є іманентним для будь-якої демократичної держави.

Постає питання щодо напрямів впливу глобалізації на поширення демократії в сучасному світі. Один з них стосується долі національної держави і національно-державного суверенітету. Глобальний рух капіталу, фінансові й інформаційні потоки, виходячи з-під контролю національної держави, впливають на внутрішнє політичне життя країни, обмежують державний суверенітет. Національна держава потрапляє в пастку транснаціональних зв'язків, у яких переважають непідвладні їй міждержавні та глобальні сили, і стає нездатною визначати власну долю. Отже, процес економічної глобалізації призводить до позбавлення держави її регулятивних функцій, особливо за умов інтенсивної комерціалізації засобів масової інформації та динамізму транснаціональних інформаційних потоків.

Інше питання, що постає в епоху інтенсивної глобалізації – яким чином можна узгодити ефективне демократичне управління з транснаціональним масштабом сучасної економічної організації? Адже зв'язок між ринком, приватною власністю та демократією далекий від автоматичного і лінійного. Репресивні режими намагаються утримати владу, у чому їм допомагають бізнесові структури – як іноземні, так і внутрішні. Це особливо стосується країн зі стратегічними ресурсами, такими, як нафта чи алмази. У багатьох країнах (наприклад, Перу, Зімбабве, Малайзії) відбувається укладання союзів між урядом і бізнесом, що загрожує свободі громадян.

Можна зробити висновок, що глобалізація:

- викликає інтенсивну взаємодію і тісну взаємозалежність націй-держав, які утворюють сучасну світову систему;

- стимулює поширення демократичних цінностей завдяки посиленню взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами світу, зникненню (чи принаймні значному зменшенню) перешкод для розповсюдження інформації;

- сприяє зростанню міжнародних організацій і багатосторонніх механізмів для контролю і забезпечення всіх стандартів безпеки над територіями транснаціональних дій – від телекомунікацій до функціонування атомних електростанцій;

- посилює роль наднаціональних міжнародних організацій за рахунок влади націй-держав, які інколи бувають нездатні розв'язувати як внутрішні, так і зовнішньополітичні проблеми.

Суть глобалізації полягає у зростаючій взаємозалежності всіх суспільств, як більш, так і менш розвинутих. Розрив, що збільшується між ними, є одночасно зростаючою загрозою для всього людства. “Золотий мільярд” не хоче думати про те, що його благополуччя може бути розтоптане п'ятьма іншими мільярдами. Віра у свої сили не дає зрозуміти просту істину: “Не кривдіть слабких, їх занадто багато”. І вони по-різному можуть реагувати на нинішню нерівність, що збільшується глобалізацією. В останні десятиліття чітко дали про себе знати два варіанти реакції: **антиглобалізм і релігійний фундаменталізм**.

Склад антиглобалістського руху є надзвичайно різномірним. Не менш різні його оцінки. Поширеною є думка, за якою антиглобалістів вважають елементами, що бешкетують – влаштовують дебоші під час самітів головних міжнародних акторів сучасності. Інша думка розглядає їх як нових “луддитів”, які намагаються запобігти розвитку незворотніх глобалізаційних процесів. Однак при цьому визнається, що антиглобалізм дав причину і стимули для пошуку альтернатив імперському глобалізму, який проповідується МВФ, СОТ, ТНК.

Ідейно-політична система антиглобалізму дуже широко інтерпретується організаціями і групами, які беруть участь у ньому. Узагальнюючи, можна виділити два основні напрями. Перший – це повне неприйняття глобалізації як закономірного етапу історії людства, явища, що прийшло із Заходу. Другий – критика окремих тенденцій у процесах глобалізації, методів, що використовуються суб'єктами цих процесів, напрямків, що ними задаються. Якщо представників першого напрямку доречно називати “антиглобалістами”, то другого “альтерглобалістами”. Вони не заперечують об'єктивності інтеграції сучасного світу, однак не приймають негативних наслідків нинішньої моделі її здійснення. Вони виступають за альтернативну глобалізацію – іншу, ніж та, яку здійснюють центри наднаціональної фінансово-економічної влади. Рухи, близькі до першого напрямку, більш характерні для країн, що розвиваються, а близькі другого – для розвинених. Понад $\frac{3}{4}$ відповідних організацій виникли і знаходяться в державах саме такого типу. Типовий портрет активістів керівної ланки неурядових організацій, що становлять головну силу руху, виглядає так. Найчастіше це чоловіки (хоча частка жінок у русі постійно збільшується: у 1992 р. – 12,5%, у 2000 р. – 28,7%), які мають високий рівень освіти (2/3 закінчили університет, а 49,1% продовжили навчання і після отримання диплома), причому небідні. Країни, де вони проживають, займають верхні

щаблі в таблицях світових оглядів ціннісних орієнтацій за такими параметрами, як толерантність і альтруїзм (постматеріальні цінності). Роком виникнення руху вважається 1996 рік, коли на території мексиканського штату Ч'япас, який контролювали повстанці, відбулася перша всесвітня зустріч супротивників глобалізації, яка дає користь ТНК і лихо народам країн, що розвиваються. Свою “наочність” їх виступи набули зі стотисячною маніфестацією в Сіетлі в 1999 р., що зірвала міністерську конференцію СОТ. Виступи антиглобалістів часто носять масовий характер. Наприклад, у заключній антивоєнній маніфестації у Флоренції в листопаді 2002 р. взяло участь майже півмільйона людей. Тоді ж там працював Європейський соціальний форум, у 400 семінарах якого взяли участь представники 500 різних організацій з більш ніж 100 країн. Ця статистика відбиває широкий соціальний і політико-ідеологічний склад руху. Від початку в ньому активну участь відіграють “зелені” різних країн і відтінків (від борців проти хижацького ставлення до природи, до пропагандистів “здорового харчування”). Від витоків руху в ньому бере участь “Вія кампесіна” – організація безземельного селянства, що виникла спочатку в Мексиці, а нині має філії у 60 країнах світу, у ній зареєстровано понад 50 млн членів. Важливу роль виконують організації, що домагаються реальної допомоги відсталим країнам (наприклад, “Ювілей 2000” – це списання боргів найбільш біднішим країнам). Своє місце зайняли численні організації захисту громадських прав (феміністські, молодіжні, боротьби проти расової дискримінації, захисту прав споживачів. Однією з найвідоміших є правозахисна асоціація “Міжнародна амністія”, яка налічує більш 1 млн постійних членів і співчуваючих у 140 країнах). В антиглобалістському русі беруть участь і політизовані організації, переважно лівого спрямування (антивоєнні, антиавторитарні, анархістські, такі, що відстоюють права меншин). Усе більшу участь у русі беруть профспілки. Новим компонентом став рух за Інтернет, “вільний від прав власності на програмне забезпечення”. До речі, саме Інтернет значною мірою уможливив настільки масову участь різнорідних груп у русі, що демонструє значні здібності до самоорганізації. Парадокс полягає в тому, що сам Інтернет є одним з базових елементів глобалізації. Тепер же він використовується як засіб боротьби проти неї ж (точніше, проти сучасної форми її втілення). Маються на увазі не лише широкі можливості комунікації учасників, але й комп’ютерні атаки проти своїх супротивників.

Протестуючи проти глобалізації в її теперішньому вигляді, альтерглобалісти є прихильниками традиційної гуманітарної системи цінностей, заснованій на гуманістичних ідеалах, уявленнях про необхідність солідарності і прагненні до справедливості. Однак саме у цих піднесених мотивах руху криється найбільш серйозне протиріччя боротьби за подолання бідності і нерівності між розвиненими і нерозвиненими країнами, обумовлене внутрішньою суперечливістю “модернізації, що підштовхується”. “За найкращих намірів гасла захисту прав трудящих Півдня, що проголошуються на Півночі, можуть суттєво розходитися з їхніми інтересами – визнають керівники Глобального Альянсу – міжнародної організації, що займається таким захистом. – Скажімо, кампанія проти надексплуатації робочої сили

швидше спонукає фірму згорнути виробництво, ніж змусить її змінити свою практику; навіть якщо працівники цього підприємства хочуть поліпшити своє становище, що буде означати для них втрату роботи, якої вони потребують”. Спираючись на розуміння західного раціоналізму, можна легко перейти межу, що відокремлює добрі наміри від логіки колонізаторів, які вважають, що “несуть цивілізацію дикунам”.

Іншим варіантом реакції на глобалізацію є активізація релігійного фундаменталізму, а також націоналізму. У цих течіях відбивається прагнення людей зберегти свою ідентичність, протидіяти руйнуванню своєї віри, традицій, культури внаслідок агресивного проникнення чужих віянь. За умов, коли руйнується звичний світ, згуртування навколо первинних джерел ідентичності, якими є приналежність до певної віри й етнічної групи, допомагає деяким людям усвідомити власне “я”. Інші люди використовують ці настрої з метою утвердження і зміцнення своєї влади. Як уже зазначалося, першим масовим виступом проти глобалізації прийнято вважати демонстрації в Сіетлі. Але вони тільки показали, що боротьба проти негативних наслідків глобалізації поширилася на зону “Золотого мільярду”. Насправді першим могутнім антиглобалістським рухом можна вважати “ісламську революцію” в Ірані кінця 70-х років минулого століття. Вона стала відповіддю на “білу революцію”, яку намагався здійснити шахський режим. Ті заходи, що проводилися, були варіантом модернізації країни на західний манер. Деякі з них привели до позитивних результатів (підвищення рівня освіти, появу нових галузей промисловості). Однак істотною була і шкода, завдана традиційним формам існування мільйонів людей. Їхнє обурення було використано ісламськими муллами. Вплив останніх підривався “білою революцією” в усіх аспектах. В економічному – відбиралися землі, у політичному – світська влада намагалася послабити релігійний контроль, в юридичному – право могло бути відокремлене від шаріату, в ідеологічному – модернізація могла підірвати доти незаперечну духовну владу над паствою. Під проводом аятолли Хомейні шах був вигнаний з країни, усі нововведення прокляті і відкинуті, Іран проголошений ісламською республікою.

Журнал “Foreign Policy” щорічно публікує рейтинг глобалізації (Globalization Index) країн світу. Складають його на основі врахування чотирьох основних показників:

- 1) економічної інтеграції – обсягу міжнародної торгівлі, інвестицій і різних виплат;
- 2) персональних контактів – міжнародних поїздок і туризму, обсягу міжнародних телефонних переговорів, поштових переказів і відправлень;
- 3) технологій – кількості користувачів Інтернету, інтернет-серверів тощо;
- 4) діяльності в міжнародній політиці – членства держав у міжнародних організаціях, кількості дипломатичних представництв, підписання міжнародних угод.

За останні роки перелік глобалізованих держав практично не змінився. У 2003 році перша двадцятка виглядала так: Ірландія, Сінгапур, Швейцарія, Нідерланди, Фінляндія, Канада, США, Нова Зеландія, Австрія, Данія, Швеція,

Велика Британія, Австралія, Чехія, Франція, Португалія, Норвегія, Німеччина, Словенія, Малайзія. Усього в рейтингу враховували дані з 62-х країн світу, де проживає 88% населення земної кулі та зосереджено понад 91% світової економіки. Останні десять позицій посіли Іран, Індія, Єгипет, Індонезія, Венесуела, Китай, Бангладеш, Туреччина, Китай, Бразилія. Україна в цьому рейтингу є 42.

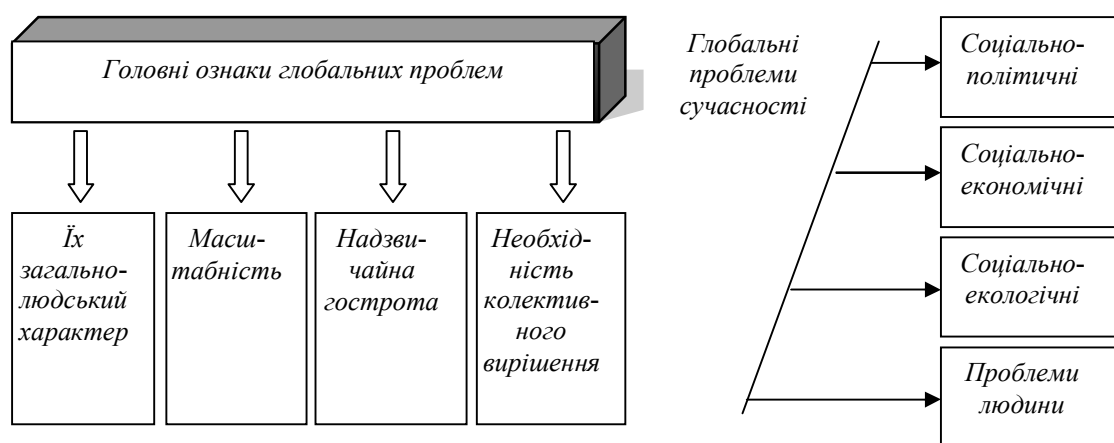
2. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

1. Поняття “глобальні проблеми сучасності”: сутність і ознаки.
2. Проблема підтримки миру.
3. Демографічна проблема.
4. Проблема подолання відсталості.
5. Екологічна проблема.
6. Римський клуб: діяльність щодо розв'язання глобальних проблем.

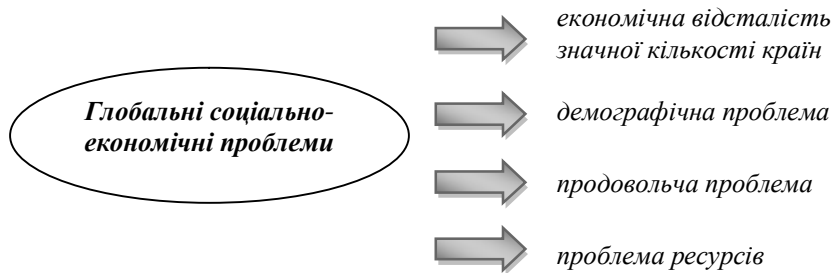
1. Поняття “глобальні проблеми сучасності”: сутність і ознаки

Термін “глобальні проблеми” вперше з’явився на Заході в 60-х роках ХХ ст. Коли говорять “глобальний”, то зазвичай мають на увазі складність питання, яке охоплює всю земну кулю і потребує негайного вирішення. До основних ознак глобальних проблем відносять:

- планетарний загальносвітовий характер, що стосується інтересів усього людства;
- невирішення цих проблем загрожує людству регресом;
- потреба в негайному вирішенні;
- необхідність колективних зусиль усієї світової спільноти.

Соціально-політичні проблеми охоплюють цілий комплекс завдань щодо забезпечення миру і міжнародної безпеки: (1) запобігання локальним війнам, і особливо світовій ядерній катастрофі; (2) викорінення насилля у відносинах між людьми і курс на виключно мирне розв'язання всіх конфліктів; (3) припинення гонки озброєнь, проведення роззброєння та конверсії; (4) установлення між народами відносин довіри та добросусідства, партнерства та співробітництва.

Глобальні проблеми людства ілюструються такими фактами:

Ø За даними ООН, в атмосферу щорічно викидається 25 млрд т двоокису вуглецю, 150 млрд. т двоокису сірки, 50 млрд т окису азоту, 700 тис. т фреонів, 100 тис. т токсичних хімікатів, 500 т свинцю, 10 тис. т ртуті.

Ø 80% кисню постачає в атмосферу фітопланктон, 20 % тропічна та інша рослинність.

Ø Лише один сучасний пасажирський реактивний літак протягом 8 годин польоту поглинає 50 – 70 т кисню.

Ø Озонова дірка в Антарктиді досягла розмірів 10 млн кв. км і рухається в бік Південної півкулі.

Ø Тютюновий дим шкідливіший у 4 рази, ніж гази безпосередньо з вихлопної труби автомобіля; він містить близько 200 особливо отруйних речовин. Від хвороб, спричинених курінням, помирає щорічно 1,5 млн людей.

Ø Понад 96% запасів води на Землі – це солоні води Світового Океану. Нині 1,3 млрд жителів фактично не мають доступу до питної води, а 1,7 млрд вживають забруднену воду.

Ø У світі нагромаджено близько 60 тис. різних ядерних боєприпасів загальною потужністю приблизно 55 тис. мегатонн, що є матеріальною основою багаторазового знищення всього живого.

Ø У XX ст. кількість населення збільшилася з 1,7 млрд до 6 млрд осіб. Нині щороку народжується 130 млн осіб, а помирає 50 млн. За даними експертів, у 2050 р. населення планети становитиме 12 – 14 млрд осіб.

Ø Загальна кількість людей, що перебувають на межі голодної смерті, вже нині коливається від 700 до 800 млн осіб.

Особливості інтеграційних процесів, що охоплюють найрізноманітніші сфери життя людей, найгостріше проявляють себе в т. зв. глобальних проблемах сучасності. Глобальні проблеми сучасності (фр. *global* – “всезагальний”, лат. *globus* – “куля”) – проблеми, які 1) зачіпають життєво важливі інтереси всього людства, 2) усіх держав і народів, і кожного мешканця планети; 3) виступають об’єктивним чинником розвитку сучасної цивілізації; 4) набувають надзвичайно гострий характер й загрожують не тільки позитивному розвитку людства, але й загибеллю цивілізації, якщо не буде знайдено конструктивних шляхів їх вирішення; 5) потребують для свого вирішення зусиль усіх держав і народів, усієї міжнародної спільноти.

Для розв’язання цих питань всесвітнього масштабу поруч із політичними вельми важливе значення набувають й науково-технічні передумови. Ефективна науково-технічна та економічна політика є важливою умовою

розв'язання екологічної, сировинної, енергетичної та інших глобальних проблем.

2. Проблема підтримки миру

Історія доводить, що ріст взаємодії між народами, обмін продукцією промислового і сільськогосподарського виробництва постійно супроводжувалися гострими збройними сутичками. З 3500 р. до н.е. відбулося 14530 воєн; лише 292 роки людство жило в мирі. У XVII ст. у війнах загинуло 3,3 млн осіб, у XVIII – 5,5 млн, у XIX – 16 млн. За дві світові війни XX ст. загинуло понад 70 млн осіб; ці війни й позначили початок перетворення проблеми війни та миру в глобальну.

Це століття показало, наскільки досвідченим стало людство в умінні вбивати. Протягом історії розвиток виробництва нової зброї йшов повільно, але у XX ст. його можна порівняти з лавиною. Сьогодні за допомогою комп'ютеризованих систем наведення і супутникових датчиків реактивні снаряди можуть реалізувати свою руйнівну дію з величезною точністю.

Бажання припинити війни висловлено в преамбулі до Статуту ООН, де держави-учасниці постановили "оберігати наступні покоління від лиха війни, які двічі за нашого життя (протягом двох світових воєн) приносили горе людству". Це лягло в основу концепції загальної безпеки, суть якої полягає в об'єднанні держав проти країни-агресора.

На жаль, своє XXI ст. людство також почало з воєн та військових конфліктів. Тому проблема забезпечення безпеки, у тому числі й військової, боротьба з міжнародним тероризмом посідає центральне місце у глобалістиці.

3. Демографічна проблема

Населення Землі зростає надзвичайно нерівномірно. За 1975 – 2000 рр. з 2,2 млрд приросту населення близько 90% приходить на країни, що розвиваються. У європейських, північно-американських державах, навпаки, смертність перевищує народжуваність, корінне населення зменшується і старіє. Основна дилема, яка постала перед керівниками держав, *чи потрібно адаптувати національні економіки, соціальні програми до меншої кількості населення і більшої частки громадян похилого віку, чи варто компенсувати від'ємний природній приріст населення за рахунок еміграції.*

Низький коефіцієнт народжуваності став тепер причиною тривоги в індустріальному світі. Чому? Бо це означає, що з часом не буде достатньо молодих людей, які б змогли підтримати старше населення. Наприклад, населення певної кількості європейських країн наближається до межі, коли нараховуватиметься більше людей віком понад 60 років, ніж тих, кому менше 20. Серед причин цієї проблеми є загальна спрямованість подружніх пар не поспішати з народженням дітей через бажання помандрувати, зробити кар'єру або поліпшити освіту, економічна скрута, яка змушує вважати, що діти – це "тягар" чи "незручність", а позначається також той факт, що люди живуть довше, ніж раніше.

Реально багатші держави не можуть припинити потік іммігрантів з менш багатих держав. Отримати роботу в політично стабільних країнах Західної Європи та Північної Америки прагнуть сотні мільйонів осіб. Міграційні потоки до Західної Європи та Північної Америки щороку зростають.

Демографічна криза чітко проявляється і в Україні. Так, упродовж останнього десятиліття ХХ ст. в Україні рівень смертності перевищив рівень народжуваності.

Кількість населення України за даними грудневого перепису 2001 р. складає 48 млн 416 осіб. Кількість міського населення – 32 млн 538 тис. осіб (у Києві – 2,6 млн), сільського – 15 млн 878 тис. В Україні 454 міста (з них п'ять міст-"мільйонерів"). 54% населення України – жінки, 46% – чоловіки.

За прогнозами експертів-демографів ООН ці демографічні тенденції приведуть до зниження кількості жителів України до 44 млн осіб уже до початку 2010 р. Зменшення частки дітей і молоді автоматично призводить до зменшення потреб у виховних, освітніх, розважальних та інших організаціях та закладах, які орієнтуються у своїй діяльності на дітей та молодь. Природньо, зменшуються й потреби у відповідних кадрах, а це в основному жінки з вищою освітою: учителі, лікарі тощо.

Демографічна депресія загрожує підвищенням середнього віку тих, хто працює, а це означає зниження здатності кадрів до підвищення і зміни кваліфікації. Збільшення у структурі населення частки осіб старшого працюючого і пенсійного віку лягає важкою ношею на економіку країни. Населення України зменшується не тільки внаслідок зменшення народжуваності та росту смертності, але й у результаті еміграції, що різко зросла з початку 1990-х років. Окрім виїзду на постійне місце проживання, велетенських масштабів досягла нелегальна трудова еміграція в Росію, Польщу, ФРН, Італію, Іспанію, Португалію та ін. За даними соціологічних опитувань, кожен п'ятий респондент готовий виїхати на роботу за кордон на кілька років, а кожен десятий – готовий залишити Україну назавжди.

4. Проблема подолання відсталості

Демографічна проблема безпосередньо пов'язана із проблемою відсталості. Економіки країн, які розвиваються, сильно відстають від рівня виробництва розвинутих держав, і скоротити цей розрив поки що не вдається. Держави з низьким рівнем доходів (менше \$765 ВВП на душу населення) складають близько 40% всіх держав і зосереджені в "чорній" Африці, Південно-Східній і Центральній Азії. У країнах з високим рівнем доходів, які складають близько 10% усіх держав, ВВП на душу населення складає \$9386.

Рівень неосвіченості дорослих у країнах з низьким рівнем доходів – понад 40%, а питома вага студентів вищих навчальних закладів (у відповідній віковій групі) становить лише 3%. Існує гостра житлова проблема: 3/4 населення країн, які розвиваються, живуть в антисанітарних умовах, 250 млн осіб живе в трущобах, 1,5 млрд осіб не отримують медичної допомоги. Близько 2 млрд осіб не мають доступу до безпечної для здоров'я води. Недоїдають понад 500 млн

осіб (з них 200 млн – діти), а від голоду щороку помирає 30 – 40 млн; близько 15 млн дітей помирає щороку до п'ятого року життя, причому половина з них - від голоду). З кожних 100 хворих на туберкульоз 95 живе у бідних державах.

Згідно з даними Міжнародної організації праці (МОП), у країнах, що розвиваються, кількість малолітніх працівників віком від 5 до 14 років становить 250 млн. Вважається, що 61% їх – в Азії, 32% – в Африці, 7% – в Латинській Америці, хоча проблема дитячої праці існує й в індустріально розвинутих країнах. За підрахунками Надзвичайного фонду допомоги дітям при ООН (ЮНІСЕФ), щороку в усьому світі помирає 12 млн дітей до п'яти років, причому більшість смертей можна було б легко відвернути; приблизно 130 млн дітей у країнах, що розвиваються, не навчаються у початковій школі; близько 160 млн страждають від недоїдання; 250 млн дітей зайняті якоюсь формою праці; 600 млн дітей живуть у цілковитій бідності; до кінця 2000 р. 13 млн дітей втратили щонайменше одного із батьків через СНІД.

Згідно зі звітом ООН у світі "понад 50 мільйонів чоловік інфіковано ВІЛ і 16 мільйонів вже померло... Дослідження у дев'яти африканських країнах виявило, що тепер цією хворобою заражено на 20 відсотків більше жінок, ніж чоловіків", крім цього, "ймовірність зараження ВІЛ дівчат-підлітків у п'ять разів більша, ніж хлопців-підлітків. Ситуація у Східній Європі стає щораз критичнішою".

На території колишнього Радянського Союзу коефіцієнт інфікованості ВІЛ за останні два роки збільшився у понад два рази, а це найстрімкіший темп росту у світі. Фахівці говорять, що таке явище є наслідком поширення внутрішньовенного вживання наркотиків у цьому регіоні. У світі більше половини ВІЛ-інфікованих "заражається цим вірусом до 25 років і зазвичай помирає, не доживши до 35 ". У Північній Америці та Європі СНІД став основною причиною смерті серед дорослих до 45 років. А загалом у світі вірусом ВІЛ інфікується щодня 6000 чоловік, себто 1 людина кожних 15 секунд. Понад 85 відсотків випадків смерті від СНІДу припадають на людей, віком 20 – 45 р.

Політичні лідери поки що ніяк не можуть знайти вдалого розв'язання цих проблем, хоча спеціалізовані установи ООН, такі як ЮНІСЕФ, докладають чимало зусиль.

Бідність і низький рівень культури неминуче тягнуть за собою неконтрольоване збільшення кількості населення. Політична нестабільність, зумовлена насамперед низьким рівнем економічного розвитку, постійно створює небезпеку виникнення збройних конфліктів у цих регіонах. Диспропорції у світовому розвитку роблять вельми проблематичним безконфліктне співіснування різних держав і регіонів планети в найближчому майбутньому. Чимало політологів, футурологів бачать високу ймовірність конфліктів між "багатою Північчю" й "бідним Півднем", а також між Сходом і Заходом, що часто асоціюються з мусульманською та християнською цивілізаціями. Інша група дослідників акцентує увагу на тому, що протистояння буде проходити насамперед між західною євроамериканською та східною євразійською культурами.

У ХХІ ст., як вважають експерти ООН, соціально-економічний розвиток держав залежатиме не від матеріальних, фінансових ресурсів, а від якості людських ресурсів, тобто сукупності різних якостей людей, що визначає їх здатність виробляти матеріальні та духовні блага. Тобто, людський фактор стає головним компонентом суспільного розвитку.

5. Екологічна проблема

Господарська діяльність у багатьох державах сьогодні настільки розвинута, що впливає не лише на екологію своїх держав, а й за їх межами. На наших очах завершується ера екстенсивного використання потенціалу біосфери, що підтверджується такими фактами:

- на сьогодні залишилось дуже мало неосвоєних земель для ведення сільського господарства;

- систематично збільшується площа пустель, з 1975 р. по 2005 р. вона зросла на 20%;

- зменшується кількість лісів, з 1950р. по 2005 р. їх площа зменшилися на 10%;

- експлуатація водних басейнів здійснюється у таких масштабах, що природа не встигає відтворити те, що забирає людина.

Зрозуміло, що не лише наші сучасники завдали шкоди екології, хоч їх вплив найочевидніший. Ще синантропи (бл. 400 тис. р. тому), які стали використовувати вогонь, спричиняли велику шкоду природі, бо пожежі знищували значні площі рослинності.

Згідно зі Світовим фондом природи (WWF), сьогодні зникло майже дві треті лісів, які вкривали землю до вторгнення людської цивілізації. Попри енергійні зусилля звернути увагу на цю проблему, за останнє десятиліття знищення лісів сягнуло таких масштабів, що декілька країн можуть незабаром лишитися зовсім без природного лісу. Знищення лісів задля деревини та під рілля губить флору й фауну. Крім того, коли горять дерева, в земну атмосферу викидається вуглекислий газ. Багато хто побоюється, що це призведе до глобального потепління.

Міжурядова комісія у справі кліматичних змін (IPCC) прогнозує, що за ХХІ ст. температура підніметься на 3,5°C. Ця, нібито незначна, зміна може виявитися катастрофічною. У деяких регіонах посухи можуть стати довшими, в інших – дощі сильнішими, урагани руйнівнішими. Хоч і сьогодні від повеней та голоду помирають мільйони людей, однак через глобальне потепління кількість смертей може значно збільшитися. Почастішають хвороби та смертні випадки, пов'язані зі спекою. Може збільшитися частота та сила лісових пожеж, підвищиться рівень моря.

Сьогодні запасів води на душу населення в два рази менше, ніж 50 років тому. За прогнозами, світові запаси води зменшуватимуться й у майбутньому, що пояснюється ростом кількості населення, розвитком сільського господарства і промисловості. Дослідники, які вивчають розподіл запасів води по Землі, установили, що у деяких районах ситуація катастрофічна. Це означає, що у

критичних ситуаціях, наприклад під час засухи, населенню цих регіонів навряд чи вистачить води, а сьогодні близько 35 % населення Землі відчуває її нестачу.

Занепокоєння цією проблемою особливо проявилось у грудні 1997 р., коли в Кіото (Японія) зібралися понад 2200 делегатів з 161 країн для укладення угоди щодо їхніх дій у ситуації загрози глобального потепління. Після тижня обговорення делегати постановили, що розвинуті країни мусять до 2012 р. скоротити викидання в атмосферу парникових газів у середньому на 5,2% порівняно з 1990 р. США відмовилися підписати Кіотський протокол, мотивуючи економічними втратами. У 2001 р. це особливо загострило обговорення проблеми глобального потепління.

6. Римський клуб діяльність у напрямку розв'язання глобальних проблем

Римський клуб – міжнародна неурядова громадська організація, створена у 1968 р. за ініціативою італійського громадського діяча, мислителя А. Печчеї (1908 – 1984) на нараді групи європейських учених у Римі. Членами Римського клубу є видатні політики, представники фінансових, промислових кіл, визначні вчені. Римський клуб займається організацією досліджень впливу науково-технічного прогресу на світовий суспільний розвиток. Результати цих досліджень подають у вигляді доповідей Римського клубу, які пропонуються увазі світової громадськості й особам, які приймають рішення. Діяльність Клубу в 1970-х рр. сприяла усвідомленню людством сутності глобальних проблем і послужила стимулом для початку активних пошуків їх розв'язання.

Важливим імпульсом осмисленню глобальної проблематики була перша доповідь Римського Клубу "Межі росту" (Д. Медоуз, 1972 р.), яка стала всесвітньо відомою. Не менший резонанс мали й подальші доповіді: "Людство на роздоріжжі" (М. Месарович, Е. Пестель, 1974 р.), "Перегляд міжнародного порядку" (Я. Тінберген, 1976 р.), "Дороговкази в майбутнє" (Б. Гаврилишин, 1980 р.), "За межами росту" (Е. Пестель, 1988 р.). Результати першої двадцятилітньої дослідницької діяльності організацій з вивчення світової проблематики були викладені в доповіді А. Кінга та Б. Шнайдера "Перша глобальна революція" (1991 р.).

З кінця 1980-х рр. Римський клуб зробив акцент на вивченні регіональних процесів глобального розвитку, наприклад, у 1989 р. вийшла у світ доповідь А. Лемма та П. Маласка "Африка, що перемогла голод", у 1993 р. Н. Розенсона, Б. Шнайдера "Латинська Америка перед обличчям тривог та сподівань".

Важливе місце в глобальних дослідженнях Римського клубу приділяється аналізу політичних аспектів світових проблем. Такий підхід сприяв виникненню інноваційного наукового напрямку – політичної глобалістики.

Виокремлюють декілька аспектів глобальних проблем, а саме: гносеологічний, онтологічний та емпіричний.

У *гносеологічному* плані глобальні проблеми – це теоретичні визначення завдань, що впливають з протиріч глобального масштабу. Коли ж виникли ці проблеми? Щодо цього існують такі думки:

- в останньому десятиріччі XX ст.;
- генезис цих проблем відбувався протягом усієї історії людства, але глобальними вони стали у XX ст.;
- визначилися як глобальні в XVII – XVIII ст.

В онтологічному плані глобальні проблеми розглядаються як такі, що виникають із протиріч соціальної форми руху матерії та умов її цілісного буття.

У межах емпіричного підходу розробляється критерій виокремлення глобальних проблем. Загальновизначенням тут є комплексний критерій, згідно з яким глобальні проблеми:

- стосуються інтересів усього людства і його майбутнього;
- набувають всесвітнього характеру й перетворюються на об'єктивний чинник розвитку суспільства в масштабах планети;
- їх невирішеність спричинює загрозу майбутньому людства;
- потребують для свого вирішення об'єднання зусиль людства, оскільки розв'язати їх неможливо лише в місцевому чи регіональному масштабі.

Особливої уваги заслуговує концепція глобальних проблем Римського клубу. У межах цієї концепції глобальні проблеми називаються світовими проблемами і розуміються як невпорядковане поєднання багатьох взаємопов'язаних труднощів і проблем, що сформували ту непросту ситуацію, в якій знаходиться зараз людство. Розв'язати їх можливо лише спільними зусиллями планетарного масштабу.

Найважливіші глобальні проблеми:

- конверсія військової економіки – роззброєння та контроль над торгівлею зброєю;
- проблеми енергетики й потепління клімату;
- проблема бідності, насамперед проблема зовнішньої заборгованості слаборозвинутих країн.

Римський клуб акцентує увагу на соціально-психологічному аспекті глобальних проблем, складовими якого є: нігілізм як пануюча світоглядна установка; загроза тривілізації глобальних проблем; труднощі формування світоглядних позицій у молоді. Робиться висновок, що глобальною проблемою нині стає створення нової системи цінностей, здатної дати мету життю сучасної людини та пояснити сенс її існування, стати основою погляду на єдиний взаємозалежний світ. Останній характеризується не стільки опозицією “глобальне-локальне”, скільки всезагальною опозиційністю локальних культур одна одній. Звідси й нове розуміння самих глобальних проблем. Якщо за часів “холодної війни” глобальні проблеми визначалися, зокрема К. Леві-Строссом, як ті, дискусія щодо способів вирішення яких призводить до розмежування між капіталізмом і соціалізмом, то тепер глобальні проблеми існують як такі, що для свого вирішення потребують діалогу не лише різних країн, а й різних культур. Необхідність діалогу локальних культур, що є засобом вирішення глобальних проблем, спричинює нове розуміння політики, а саме: *політика – це інструмент спілкування різних національних культур, наука про існування людей у їх неповторності*. Таке розуміння політики береться за основу

світового порядку, створення якого є не лише умовою вирішення існуючих глобальних проблем, а й умовою максимально корисного використання політичних процесів глобалізації. Отже, політичний аспект глобальних проблем існує як пошук шляхів установа нового світового порядку.

Під *світовим порядком* розуміється такий устрій світу, який має забезпечити основні потреби держав-націй, регіональних асоціацій, міжнародних організацій та інститутів. Згідно з Карлом Ясперсом, *світовий порядок – це прийнятий усіма устрій, що виник внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету*. Якщо міжнародний порядок задовольняє потребу держав у забезпеченні їх суверенітету, то світовий порядок – основоположні потреби людства, що нині пов'язані з його адаптацією до процесів глобалізації. Існують такі підходи до вирішення проблеми встановлення нового світопорядку:

1) створення світового уряду;

2) гегемонія однієї держави, що виконує зі згоди решти держав, функції світового уряду;

3) децентралізоване управління, що ґрунтується на горизонтальній координації дій між державами та недержавними суб'єктами світової політики.

Актуальність *першого підходу* зумовлена відсутністю єдиного механізму регулювання процесів глобалізації, унаслідок чого локальні економічні, політичні та культурні відмінності усуваються зусиллями окремих суб'єктів, що спричинює загрозу балканізації. Однак існування політичних інститутів, які мали б загальносвітову легітимність неможливе в умовах домінування культурної ідентичності як засобу легітимації влади. Звідси певна "штучність" світового уряду, позбавленого легітимної та фізичної сили для насильного здійснення контролю над поведінкою окремих держав.

Другий підхід є зверненням до ключової ланки міжнародних відносин – національної держави, що розглядається як єдино можливий спосіб розв'язання суперечності між необхідністю колективного контролю над індивідуальною поведінкою національних акторів і слабкістю сил колективізму світової спільноти. У межах другого підходу визначається велика державність і досліджується феномен великодержавності загалом. Велика держава – це національний актор, зовнішньополітична дія якого впливає на стан усієї системи міжнародних відносин, що здатна спричинювати наслідки у найвіддаленіших регіонах. Її ознаками є глобальні можливості; глобальна зацікавленість; відчуття глобальної загрози; глобальний контроль.

Розрізняють два типи великої держави: класична, або велика держава на зразок імперії, і новітня, або велика держава на зразок лідера. Їх емпіричними аналогами відповідно є Росія і США. Велика держава на зразок імперії орієнтується на сфери впливу, тобто країни чи регіони, які мають значення для збереження великодержавного статусу, дають змогу впливати на поведінку інших національних акторів і знаходяться під загрозою великої держави-конкурента.

Класична велика держава є абсолютно екстенсивною. У зовнішньому плані це означає глобальний контроль над усім середовищем, у внутрішньому – намагання зберегти внутрішню монолітність.

Велика держава на зразок лідера – це держава, яка своєю національною могутністю та ідейною харизмою проголошує та захищає привабливі універсальні принципи і виконує функції лідера, орієнтуючись не на сферу впливу, а на світовий порядок. Принципи останнього використовуються великою державою на зразок лідера в якості наддержавної, об'єктивної легітимації власних зовнішньополітичних дій. Апеляція до універсальних цінностей, об'єктивної легітимації власних зовнішньополітичних дій. Апеляція до універсальних цінностей слугує також вищим аргументом для підтримки власних інновацій. Інколи ж така держава не тільки звертається до вищих принципів заради власної легітимації, а й виступає їх творцем. Так, США стали першою великою державою, що створювала своє глобальне послання світу на наддержавних принципах нового світового порядку, а не на власному національному моральному кодексі.

До країни-лідера висуваються такі вимоги:

- нове осмислення понять “національного інтересу” та “національної безпеки”, пов’язане з усвідомленням буття нації в парадигмі світоцільності;
- спроможність взяти на себе роль ініціатора та координатора міжнародної діяльності у сфері екологічної політики;
- здатність стимулювати, розроблювати, запроваджувати і розповсюджувати екологічно безпечні технології;
- швидке пристосування до змін, що відбуваються.

Третій підхід уперше був найбільш повно викладений у доповіді Римського клубу. Передумовами створення нового світового порядку були вказані:

- збільшення кількості держав, що відіграють активну роль у світовій системі;
- посилення взаємозалежності країн;
- зіткнення різномірних соціальних систем, що мають різні рівні культури;
- зниження довіри до влади та криза демократії загалом.

Новий світовий порядок має стати передусім новим порядком управління глобальними проблемами, тому пріоритетним аспектом світової проблематики стає проблема прийняття адекватних рішень. Це зумовлено тим, що традиційні структури управління – уряди та відомства – виявилися нездатними вирішити глобальні проблеми. Новий світовий порядок має відповідати таким вимогам:

- формування досконалішого механізму інтеграції галузевих напрямів політики, що відповідав би взаємозалежному характеру глобальних проблем;
- орієнтація на довгострокові цілі, які ігноруються внаслідок регулярного проведення парламентських виборів;
- децентралізація, що означає розробку рішень на рівні, максимально наближеному до відповідного прошарку населення; формування органів управління, які будуть гнучкими й інколи спеціально створеними на певний

термін; вирішальну роль “місцевих ініціатив”, що діють за принципами “думай глобально, дій локально”, зниження чіткої межі між офіційними і неофіційними органами.

Структура глобальних проблем сучасності

Глобальні проблеми сучасності		
<i>Сукупність явищ і процесів, які створюють загрозу нормальному розвитку і самому існуванню країн світу і потребують спільних зусиль для відвернення їх катастрофічних наслідків</i>		
Основні типи глобальних проблем		
Пов'язані із взаємодією людини і природи	Пов'язані із взаємодією людини і суспільства	Пов'язані зі сферою міжнародних відносин
Екологічна	Боротьба з голодом та недоїданням	Проблема збереження миру
Енергетична	Розв'язання проблеми освіти і культури	Боротьба з міжнародним екстремізмом і злочинністю
Сировинна	Боротьба з хворобами, епідеміями	Подолання економічної відсталості держав
Демографічна	Захист від “забруднення” духовного середовища життя людини	Заборона зброї масового знищення

Основні поняття та категорії

Глобалізація – загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну та інші сфери людського буття. У визначенні терміна “глобалізація” існує чотири підходи:

- 1) це процес зміцнення зв’язків між найвіддаленішими куточками планети;
- 2) це процес поширення по всій планеті єдиних технологій, культури, цінностей, способу життя, поведінки;
- 3) виникнення спільних для світового співтовариства проблем;
- 4) процес зростання вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття.

Гуманітарна співпраця – один з головних напрямків у системі сучасних міжнародних відносин, спрямований на збереження життя на Землі, сприяння розвитку здібностей людей усіх країн, регіонів і континентів.

Політична глобалістика – галузь політології, що вивчає роль політичного у процесі адаптування людства до нових умов існування, досліджує закономірності формування політики глобальної безпеки, можливості та засоби політичного регулювання процесів глобалізації.

Антиглобалізм – форма радикального протесту проти політики глобалізації, установа нового світового порядку, що проводиться ТНК і об’єднаннями провідних держав світу (МВФ, Світовим банком, СОТ, “Великою вісімкою”). Антиглобалізм пропонує альтернативні шляхи розвитку в усіх сферах суспільного життя. Для реалізації своїх ідей активісти та прихильники цього руху вдаються до масових акцій протесту та демонстрацій.

Світовий порядок – такий устрій світу, який має забезпечити основні потреби держав-націй, регіональних асоціацій, міжнародних організацій та інститутів. Якщо міжнародний порядок задовольняє потреби держав у забезпеченні їх суверенітету, то світовий порядок – основоположні потреби людства, що нині пов’язані з його адаптацією до процесів глобалізації.

Глокалізація – процеси транснаціоналізації, тобто створення системи контролю та управління, здатних сумістити централізацію з локальними економічними і культурними інтересами.

Питання для самоконтролю

1. Глобалізація: сутність та основні концепції.
2. Передумови виникнення та головні напрями розвитку сучасної глобалістики.
3. Основні категорії глобалістики.
4. Наслідки глобалізації.
5. Вплив глобалізації на розвиток демократії та її форм.
6. Концепція глобальних проблем Римського клубу.
7. Новий світовий порядок як глобальна проблема.
8. Основні моделі нового світового порядку.
9. Феномен антиглобалізму.
10. Глобальні проблеми людства.

Теми доповідей, рефератів

1. Суть та предмет політичної глобалістики.
2. Політичні аспекти глобальних проблем сучасності.
3. Шляхи забезпечення військової безпеки людства ХХІ ст.
4. Римський клуб і розв'язання глобальних проблем.

Завдання для обговорення на семінарському занятті

Завдання 1. Прочитайте уривок із праці Д.Л. Медоуза «За межами росту», а також:

- 1) проаналізуйте запропоновані ним варіанти майбутнього розвитку людства;
- 2) назвіть програми, що здатні запобігти глобальній катастрофі;
- 3) визначте які з указаних Д.Л. Медоузом варіантів та програм, є найбільш реалістичними з точки зору сьогодення?

Завдання 2. Опрацюйте уривок із праці А. Печчеї «Шість цілей для людства» і:

- 1) сформулюйте зміст цих цілей;
- 2) проаналізуйте актуальність указаних цілей для початку ХХІ ст.;
- 3) поясніть яким ви бачите внесок України в подолання глобальних проблем людства.

ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Д.Л. Медоуз. За пределами роста

[...] 20 лет назад исследование, проведенное нами для Римского клуба, показало, что если человечество в течение нескольких десятилетий будет сохранять тот образ жизни, который оно ведет сегодня, это может привести к глобальной катастрофе. Конечно, мы предлагали всего лишь модель, в рамках которой невозможно предсказывать будущее с предельной точностью. Однако эта модель давала общее представление о том, каким образом может меняться мир в грядущем столетии.

Так, один из наших сценариев заключался в следующем. Если существующие в настоящий момент тенденции роста населения планеты, индустриализации, загрязнения окружающей среды, производства продуктов питания, истощения сырьевых и энергетических ресурсов сохранятся неизменными, то уже к 20 – 30-м годам следующего столетия человечество подойдет к пределам роста. Наиболее вероятным результатом будет довольно резкое и неуправляемое падение как численности населения, так и промышленного производства.

В нашем недавнем исследовании мы снова обратились к статистическим данным и скорректировали результаты первоначальных исследований. Мы обнаружили, что тенденция физического роста практически не изменила своей направленности, не сократился и рост численности населения. Если в 1972 г. численность населения составляла 3,65 млрд, то сейчас – 5,4 млрд, и мы предполагаем, что к концу этого столетия численность населения достигнет 6 млрд. Как и раньше, производство промышленной продукции в мире в целом продолжает расти. Однако производство промышленной продукции на душу населения далеко не прогрессирует, поскольку численность населения быстро увеличивается. При этом мощное воздействие на окружающую среду в условиях всевозрастающего использования источников сырья и энергии за последние 20 лет практически удвоилось. Загрязнение окружающей среды продолжает расти.

В последние два десятилетия значительно увеличилось использование природных ресурсов. Применение удобрений возросло более чем в 2 раза и продолжает набирать рост. То самое относится и к расходованию энергии, использованию источников сырья и т.д.

Можно надеяться, что глобальная катастрофа не поразит сразу все страны мира: она надвигается постепенно. Но уже сейчас ее симптомы обнаруживаются во многих регионах. Так, за последние 5 лет в 94-х странах мира зафиксирован отрицательный рост производства продуктов питания. В течение 10 лет в 60-ти странах мира отмечается снижение роста валового национального продукта.

Возможна ли еще стабилизация мирового развития? Когда будет остановлен рост численности населения? На какой жизненный уровень могут рассчитывать 8 – 12 млрд человек на ограниченной земной поверхности? Сколько времени потребуется человечеству для того, чтобы привести окружающую среду в состояние равновесия? Может быть, мы сами будем

свидетелями неизбежных катастроф в результате физического воздействия на природу?

Для того чтобы ответить на эти и многие другие вопросы, мы недавно повторили расчеты по нашей глобальной имитационной модели, которые отражают изменения, произошедшие за последние 20 лет в области технологии, в общественных и производственных структурах и т.п. Полученные нами результаты мы излагаем в новой книге «За пределами роста», которая опубликована в Японии. Эта работа позволила сделать принципиальные выводы. Вот некоторые из них.

Во-первых, человечество уже сейчас находится за пределами роста. Использование сырьевых энергетических ресурсов, накопление отходов промышленного производства превышают все возможные физически допустимые нормы. Если в ближайшее время в этих областях не будут предприняты решительные меры, человечество ожидает неконтролируемое сокращение производства продуктов питания на душу населения, сокращение энергоресурсов, падение промышленного производства, что скажется и на численности населения на Земле в грядущем десятилетии. Очевидно, физический рост не может решить этих проблем.

Во-вторых, сокращения производства можно было бы избежать, если бы человечество сумело быстро перестроиться, отказавшись от ставшего уже традиционным наращивания промышленного производства, расходования природных ресурсов и роста численности населения.

Эти выводы отнюдь не означают, что в современном мире бедные должны навсегда оставаться бедными либо должны обеднеть богатые. Новая политика могла бы обеспечить более эффективное решение проблем бедности и безработицы, над которыми человечество бесплодно работает, руководствуясь старой политикой «всеобщего роста».

В нашем исследовании мы обратились к рассмотрению «процесса глобального «перетекания» сырьевых и энергетических ресурсов из так называемых «источников» в «резервуары». Под «источниками» мы понимаем сельскохозяйственные угодья, промышленные рудники, ирригационные источники – все то, что дает мировой экономике ресурсы и энергию. В свою очередь «резервуары» – это атмосфера, мировой океан, почва, словом, те места, куда мы сбрасываем отходы, образующиеся от использования сырья и энергии. Человечество пытается увеличить поток от «источников» к «резервуарам». Это традиционный путь использования сырьевых и энергетических ресурсов, которым мы пользуемся для повышения материального уровня жизни. Качественный уровень жизни на Земле, а также стандарты выживания мы традиционно связываем как с сырьевыми и энергетическими ресурсами, так и со всем тем, что находит применение в процессе производства и потребления, в области образования, здравоохранения, культуры и т.д.

Вслед за ростом численности населения, повышением уровня жизни, стремлением к изобилию желаемый уровень этих запасов в среднем продолжает повышаться. Согласно политике, которая осуществляется в настоящее время, перетекание материалов из «источников» в «резервуары»

происходит слишком быстро. Однако это не будет продолжаться бесконечно. Мы не можем и дальше использовать так много горючих ископаемых, как в настоящее время. Мы не можем и далее ловить океаническую рыбу теми же темпами, какими мы ловим ее сегодня. Мы выбрасываем отходы в мировые «резервуары» быстрее, чем это может выдержать окружающая среда. Мы просто обязаны уменьшить распространение двуокиси углерода и других опасных веществ в окружающей среде. Иными словами, поток между «источниками» и «резервуарами» должен быть ограничен.

Запредельная ситуация

Следующие характеристики позволяют представить общество, которое в своем развитии выходит за допустимые пределы, использует земные запасы быстрее, чем они могут быть восстановлены, освобождается от отходов производства, загрязняя окружающую среду быстрее, чем Земля может поглотить или переработать эти отходы:

- ухудшается ситуация в области возобновимых ресурсов: сокращение запасов подаваемых вод, лесов, рыбы, снижение плодородия почвы;
- отходы производства накапливаются и все более загрязняют окружающую среду;
- все больше и больше капиталовложений, энергии, материалов, затрат труда идет на исследование, разработку и эксплуатацию труднодоступных источников сырья;
- все больше и больше капиталовложений, энергии, материалов и затрат труда требуется для устранения негативных последствий использования свободных ресурсов: для обработки сточных вод, контроля за орошением, для очистки воздуха и т.д.;
- значительная часть капитала, сырьевых и энергетических ресурсов, затрат труда идет на решение задач оборонной промышленности;
- ухудшается ситуация в таких долгосрочных государственных программах, как строительство дорог, система образования, культура и пр.;
- сокращаются капиталовложения в человеческие ресурсы, и ухудшается положение в сфере образования и здравоохранения;
- нарушается баланс между использованием сырьевых и энергетических ресурсов и процессом загрязнения окружающей среды. В решении этих проблем наблюдается все меньше взаимопонимания, все больше «заборов» и расхождений.

Перечисленные симптомы глобальной катастрофы мы можем обнаружить практически в каждой стране мира. И если человечество не воспрепятствует «запредельной ситуации», если человеческие способности, изобретательность и активность не будут направлены на разрешение проблем, подобных перечисленным выше, ситуация, все более ухудшаясь, перерастет, наконец, в глобальную катастрофу.

20 лет назад мы обратили внимание человечества на опасность «запредельной ситуации» и предложили, основываясь на глобальной имитационной модели, систему мер, с помощью которых можно избежать

глобальной катастрофы. Теперь мы повторили наше исследование, обобщив новые данные о состоянии окружающей среды, о развитии технологий и т.д. Результаты опубликованы. Эта модель содержит более 250 параметров поведения системы: суммарную численность народонаселения, суммарное производство продуктов питания и пр. Она включает в себя различные варианты возможного изменения окружающей среды. Это может быть ситуация, когда ничего не изменяется в текущей мировой политике. Другие предположения, наоборот, демонстрируют последствия изменений в политической, социальной, технической и экономической системах. Наша модель не дает единственного варианта будущего развития, она предлагает целую серию вариантов изменения окружающей среды.

Рассмотрим некоторые из них.

1. Ситуация, когда мир приближается к глобальной катастрофе. Практически ничего не изменяется в традиционном образе жизни, нет контроля за численностью населения, наращивается темп промышленного производства и как следствие – снижается способность самосохранения окружающей среды, что влечет за собой неизбежное сокращение народонаселения и т.д.

2. Имеется возможность изменить ситуацию, ведущую к глобальной катастрофе. Для этого нужно установить экологически и экономически стабильное состояние. Предел роста численности населения не должен превышать 8 – 9 млрд. Если состояние глобального равновесия будет поддерживаться достаточно долго, то материальные стандарты жизни также могут удерживаться на очень высоком и постоянном уровне.

3. Последствия нашего промедления: чем оно длительнее, тем меньше вероятность успеха. В рамках нашей модели было рассчитано, что если бы предложенная программа действий была выполнена в 1975 г., то численность населения в мире стабилизировалась в пределах 7 млрд человек. Сейчас мы понимаем, что уже практически невозможно остановить рост населения в пределах 9 – 10 млрд человек. В то же время, если рекомендованные меры были бы осуществлены в 1975 г., то человечество в своем развитии могло бы достигнуть очень высокого материального уровня жизни. Сейчас уже нет возможности для этого.

«Запредельная ситуация» – наиболее показательный результат. Ее можно было бы избежать, и чем быстрее мы предпримем соответствующие шаги, чем раньше мы начнем действовать, тем более благоприятные результаты будут нами достигнуты и тем скорее установится глобальное равновесие.

Модель «Мир - 3»: взгляд в будущее

Один из возможных путей развития мирового сообщества, предложенный в Сценарии 1, заключается в том, что мировое сообщество продолжает свой исторический путь без принудительных изменений в традиционном образе жизни столь долго, насколько это возможно. При этом отмечается определенный технологический прогресс в сельском хозяйстве, промышленности и в сфере социальных услуг. С 1900 по 1990 г. в промышленности было использовано 20% всего запаса невозобновимых

ресурсов. При этом к 1990 г. осталось 80% этих ресурсов: потребности человека увеличиваются, соответственно растет производство товаров потребления, продуктов питания, расширяется сфера услуг. Вместе с тем значительно возрастает загрязнение окружающей среды. И после 2000 г. этот рост начнет отрицательно сказываться на плодородии земель. Вследствие этого после 2015 г. производство продуктов питания в мире сократится. Это вынуждает изменять суммарные капиталовложения в сельское хозяйство. Но сельское хозяйство должно состязаться за капиталовложения с отраслью добычи сырьевых ресурсов, которая также требует постоянных капиталовложений, что в свою очередь приводит к столкновению этих сфер. Производство продуктов питания и добыча сырьевых ресурсов начинают испытывать все большие трудности в получении капиталов, что сокращает их производство и как следствие – оставляет меньше капиталов для инвестирования нового роста. Наряду с этими областями испытывает сложности сектор социальных услуг, что также способствует падению численности населения, в то время как кривая смертности начинает двигаться вверх вследствие недостатка продуктов питания и мер по охране здоровья.

Этот сценарий – не предсказание. Мы полагаем, что он просто иллюстрирует наиболее характерные параметры, которые сегодня воздействуют на окружающий нас мир. Достаточно подробно эти и другие актуальные проблемы рассматриваются ежедневно на первых страницах газет.

Сценарий 2 знакомит нас с техническими, социальными, экономическими мерами, которые отличаются от традиционно осуществляемых мировым сообществом. Согласно этому сценарию человечеству следует принять решение, ограничивающее, начиная с 1995 г., среднюю семью двумя детьми. Для этого требуются эффективный контроль за рождаемостью, а также строгие пределы потребления. Когда в каждой стране мира будет достигнут средний материальный уровень жизни, который сегодня имеет место в странах Западной Европы, человечество сможет обратиться к решению иных, не материальных задач. Более того, начиная с 1995 г., эти области должны стать приоритетными в отношении развития технологий, что повлечет за собой более эффективное использование сырьевых и энергетических ресурсов, снижение уровня загрязнения окружающей среды, повышение урожайности земельных угодий и пр. Согласно Сценарию 2 ограничение численности населения в пределах 8 млрд делает возможным поддержание западноевропейских стандартов благосостояния по крайней мере в течение всего столетия.

Таковы перспективы, которые предлагает человечеству Сценарий 2 нашей глобальной имитационной модели. Однако этим не исчерпывается его содержательный потенциал. Можно иметь больше продуктов питания и меньше промышленной продукции и наоборот; можно иметь большую численность населения при низком уровне жизни и наоборот. Соответственно мировое сообщество может потратить больше или меньше времени для перехода к мировому равновесию. Но дело в том, что с этим переходом нельзя медлить. Если мы отложим действия, от которых зависит существование мирового сообщества (как это предлагается в Сценарии 1) хотя бы на 20 лет, то рост

численности населения, загрязнение окружающей среды, истощение ресурсов будут осуществляться такими темпами, что избежать глобальной катастрофы уже не удастся.

Шесть шагов во избежание катастрофы

Здесь представлены шесть возможных программ, которые ведут к предупреждению глобальной катастрофы согласно модели «Мир – 3». Каждая из этих программ описывается в общих понятиях и может быть реализована сотнями способов, путей, специфических как для отдельных сообществ, наций, регионов, так и для всего мира в целом. Каждый из нас может выбрать любую из них в качестве направляющей к выживанию.

1. Как можно больше изучать указанные проблемы. Держать под контролем уровень, благосостояния человечества, состояние локальных и планетарных «источников» и «резервуаров». Поддерживать контакты с руководителями государств; честно, быстро, исчерпывающе информировать правительства и широкие массы людей о состоянии окружающей среды. Учитывать реальную стоимость окружающей среды в экономических расчетах, применять показатели, например валовой национальный продукт, таким образом, чтобы не смешивать стоимость с прибылью, затраты с благосостоянием, обесценивание естественных капиталов с доходом.

2. Сократить время обратной связи. Серьезнее относиться к информации (тщательно исследовать, анализировать, ничего не оставлять без внимания), сигнализирующей о напряженном состоянии окружающей среды. Пытаться заранее предусмотреть возможные действия на случай обострения глобальных проблем. Если возможно, предвидеть обострение подобного рода проблем еще до их проявления. Подготовиться институционально и технологически для эффективных действий в условиях обострения глобальных проблем. Необходимыми требованиями являются также творческий подход, критическое мышление и системное понимание в решении проблем, стоящих перед человечеством.

3. Следует свести к минимуму использование невозобновимых ресурсов. Ископаемые виды топлива, подземные источники вод и так далее необходимо использовать с максимальной эффективностью и поддерживать их существование, насколько это возможно.

4. Препятствовать истощению возобновимых ресурсов. Сюда можно отнести такие параметры, как плодородие пахотных земель, источники пресной воды, а также источники всего живого на Земле, включая леса, рыбу, птицу. Все это нужно защищать, восстанавливать и даже увеличивать в количественном отношении. Использовать данные источники следует только в том режиме, который позволяет этим ресурсам восстанавливаться.

5. Использовать все ресурсы с максимальной эффективностью. Попытаться достичь высокого уровня благосостояния при наименьших затратах. В этом случае более высокое качество жизни будет возможно в допустимых пределах. Значительная прибыль как результат эффективного использования ресурсов технически возможна и экономически благоприятна. Чем более длительное

время человечество сумеет избежать глобальной катастрофы, тем более высокая степень эффективности может быть достигнута.

6. Необходимо остановить экспоненциальный рост численности населения и физического капитала. Имеются естественные пределы, в которых могут осуществляться первые пять шагов нашей программы. Этот шестой шаг представляется нам наиболее существенным. Он связан как с институциональными и философскими изменениями, так и с социальными инновациями. Необходимо определить оптимальный уровень численности населения и соответственно допустимый объем промышленного производства. Мы должны решить, что будет нашим девизом: «достаточно» или «больше» и как в связи с этим нужно поступать. Этот этап нашей программы предполагает глубокое исследование (возможно, с элементами предвидения) оптимальных условий существования человечества, включая нарастающую экспансию физического воздействия на окружающую среду.

Друкується за: Вестник Московского университета. Сер. 12: Политические науки. – 1995. – № 5.

А. Печчеи. Шесть целей для человечества

1. ПОРА ДЕЙСТВОВАТЬ

[...] С какой бы точки зрения мы ни изучали нынешнее положение человечества, его проблематику или перспективы его дальнейшего развития, неизбежно приходим к тому, что именно сам человек – со всеми его недостатками, со всеми его качествами и даже с неиспользованными и неизведанными возможностями – оказывается в центре всех проблем и событий. Не осознавая, как правило, этой простой и очевидной истины, мы часто пытаемся найти сложные, немыслимые решения где-то за пределами самих себя, а ведь, в сущности, за ответом о причинах почти всех человеческих трудностей и мировых потрясений вовсе не надо ходить так далеко – он внутри нас самих. Только стремясь как можно шире и глубже понять суть нынешнего положения человека и того, с какой силой воздействует он на весь окружающий мир, только стимулируя все наши творческие способности на поиски таких форм бытия, которые способствовали бы гармонии, а не диссонансу в нас самих и во всей нашей вселенной, мы можем проложить путь к добру, в котором так нуждаемся, и обрести силы для достижения поставленных целей. [...]

Здесь, однако, нас ожидают невероятные трудности. Более того, поскольку события неудержимо мчатся вперед, то пройдут многие годы, а возможно, и десятилетия, прежде чем будет окончательно завершён этот беспрецедентный по масштабам и сложности процесс человеческого обновления. Так что настало время действовать. И семидесятые годы, возможно, дают нам одну из последних возможностей – или, используя терминологию космических исследований, последнее «окно», – чтобы осуществить запуск такого предприятия со значительной долей надежности его конечного успеха. Мне кажется, что прежде всего эти действия необходимо как следует подготовить и спланировать, а для этого необходимо осуществить целый ряд обширных и всеобъемлющих научно-исследовательских проектов,

направленных не только на углубление наших знаний о человеке и окружающем его мире, но и на выяснение тех основ, на которых должна в будущем зиждиться человеческая система. Тематика, задачи и характер этих исследований позволяют дать им название «Цели для человечества».

Эти грандиозные проекты, требующие широкого международного сотрудничества, преследуют двоякую цель. Они должны быть направлены на то, чтобы выработать совершенно новый подход к рассмотрению положения человечества в век глобальной империи человека. Они должны, с одной стороны, прояснить и связать между собой те фактические элементы, на которых может и должна быть основана человеческая система, подчеркнув при этом возможности, пределы и опасности, связанные с ее дальнейшей эволюцией, и стимулируя тем самым прорастание и развитие среди широких масс населения новых идей о практическом контролировании и направленности этих процессов. И, с другой стороны, необходимо убеждать самые различные группы людей в том, что в их непосредственных интересах уделять сейчас особое внимание систематическому развитию и совершенствованию человеческих качеств и способностей, считая это главным. Основная цель, таким образом, сводится к тому, чтобы все как ученые, так и рабочие, как рядовые граждане, так и представители власти смогли обрести более точное видение тех условий, в которых им предстоит жить и работать, и приспособить к этому свою систему ценностей и свое поведение. Совершенно ясно, что наибольшие шансы на успех в будущем получают именно те группы человечества, которым лучше других удастся эта трансформация.

И здесь можно выдвинуть целый ряд более или менее равнозначных конкретных целей. Я упомяну для примера лишь шесть из них, и то весьма бегло, ибо многие моменты, поясняющие причины и необходимость их выдвижения, уже обсуждались мною в различных частях этой книги. Каждая из этих целей суммирует некие основные понятия и факты, которые необходимо знать современному человеку, и намечает те важные действия, которые он должен предпринять, чтобы создать соответствующие предпосылки для жизни и дальнейшего развития. Представленные здесь шесть целей связаны с «внешними пределами» планеты, «внутренними пределами» самого человека, полученным им культурным наследием, которое он обязан передать тем, кто придет после него, мировым сообществом, которое он должен построить, средой человеческого обитания, которую он должен защитить любой ценой, и, наконец, сложной и комплексной производственной системой, к реорганизации которой ему пора приступить. [...]

Первая цель – «внешние пределы»

Хорошо известно, что человек, увеличив свою власть над Природой, сразу же вообразил себя безраздельным господином Земли и тут же принялся ее эксплуатировать, пренебрегая тем фактом, что ее размеры и биофизические ресурсы вполне конечны. Сейчас уже понятно также и то, что в результате такой бесконтрольной человеческой деятельности жестоко пострадала некогда щедрая и обильная биологическая жизнь планеты, оказались частично истреблены ее лучшие почвы, а ценные сельскохозяйственные земли все более

застраиваются и покрываются асфальтом и бетоном дорог, что уже полностью использованы многие наиболее доступные минеральные богатства, что вызываемое человеком загрязнение можно теперь найти буквально повсюду, даже на полюсах и на дне океана, и что теперь последствия всего этого проявляются даже на климате и других физических характеристиках планеты.

Конечно, все это вызывает глубокое беспокойство, однако мы не знаем, в какой мере при этом нарушается равновесие и расстраиваются циклы, необходимые для эволюции жизни вообще; много ли мы уже вызвали необратимых изменений и какие из них могут повлиять на нашу собственную жизнь сейчас или в будущем; неизвестно также, на какие запасы основных невозобновимых ресурсов мы можем реально рассчитывать и сколько возобновимых ресурсов и при каких условиях можем безопасно использовать. Поскольку «пропускная способность» Земли явно не безгранична, то, очевидно, существуют какие-то биофизические пределы, или «внешние пределы» для расширения не только человеческой деятельности, но и вообще его присутствия на планете. Сейчас потребность в достоверных научных знаниях о самих этих пределах, об условиях, при которых мы можем к ним приближаться, и последствиях их нарушения становится все более острой, ибо есть некоторые основания опасаться, что в некоторых областях границы дозволенного уже достигнуты. Та цель, которую я выдвинул, должна быть направлена не только на то, чтобы воссоздать общий вид проблемы, но и на постижение некоторых наиболее важных ее составляющих с тем, чтобы человек знал, что он может и что он должен делать, используя природу в своих целях, если он хочет жить с ней в гармонии. [...]

Вторая цель – «внутренние пределы»

Совершенно очевидно, что физические и психологические возможности человека тоже имеют свои пределы. Люди сознают, что, увеличивая свое господство над миром, человек в стремлении к безопасности, комфорту и власти обрастал целым арсеналом всякого рода приспособлений и изобретений, утрачивая при этом те свои качества, которые позволяли ему жить в своем первозданном девственном природном жилище, и что это, возможно, ослабило его физически, притупив биологическую активность. Можно с уверенностью сказать, что чем более «цивилизованным» становится человек, тем меньше он оказывается способным противостоять трудностям суровой внешней среды и тем больше нуждается в том, чтобы защищать свой организм и здоровье с помощью всякого рода медикаментов, снадобий и великого множества другие искусственных средств.

С другой стороны, не подлежит сомнению, что параллельно с этими процессами шло развитие интеллектуальных способностей, повышался культурный уровень человека, которые приводились в соответствии с сотворенным человеком сложным искусственным миром. Однако в последнее время это равновесие между прогрессом и культурой человека, между прогрессом и его биофизическими способностями оказалось нарушено, причем достаточно серьезно. Так что существующая ныне степень умственной и психической, а возможно, даже и физической адаптации человека к

неестественности и стремительным темпам современной жизни весьма далека от удовлетворительной. Человек плохо использует замечательные потенциальные возможности своего мозга, что вполне вероятно существование здесь каких-то невыявленных, скрытых резервов, которые он может мобилизовать на восстановление утраченного равновесия и предотвращение его нарушения в будущем, когда любая неустойчивость может быть чревата куда более кошмарными последствиями.

Трудно даже поверить, сколь скудны наши познания в жизненно важной для людей области, касающейся средних биофизических «внутренних пределов» человека и последствий их нарушения. Мы прискорбно мало знаем о таких важных конкретных вещах, как взаимосвязь и взаимозависимость между здоровьем, питанием и образованием, которые приобретают сейчас особый интерес для развивающихся стран; об общей пригодности человека к тому образу жизни, который он ведет сейчас и, по-видимому, будет вести в будущем, особенно в урбанизированных комплексах; наконец, о том, можно ли в свете этого развить и улучшить природные способности человека, и если да, то каким образом.

Незнание этих насущных проблем может быть чревато самыми серьезными, непоправимыми последствиями для человека как личности и для общества в целом.

В преддверии грядущих испытаний, трудностей и проблем нам совершенно необходимо четко знать и ясно понимать, каковы действительные возможности среднего индивидуума и как можно повысить его готовность к тому, чтобы жить завтра. Кроме того, мы должны знать, как нам лучше использовать свои умственные способности, причем не только для того, чтобы противостоять новым волнам перемен, но и для того, чтобы поставить их под контроль и извлекать из них пользу. Так что основная задача сводится к тому, чтобы оценить всю совокупность этих способностей и выяснить, как усовершенствовать и приспособить их к тому, чтобы не подвергать человеческий организм невыносимым для него напряжениям и стрессам. [...]

Третья цель – культурное наследие

Защита и сохранение культурных особенностей народов и наций. особенно в последние годы являются ключевым моментом человеческого прогресса и самовыражения. Эти положения весьма часто служат удобным прикрытием для всякого рода политических уловок и интриг. Вместе с тем люди начинают все больше опасаться, что в будущем все культуры могут оказаться на одно лицо – причем лицо, как показывает сегодняшний опыт, не слишком уж привлекательное – и что это движение к обезличивающей однородности, которое происходит уже сейчас.

Чтобы предотвратить эту опасность, маленькие и слабые страны превратили тезис о культурных различиях в основной элемент принципов нового международного экономического порядка и стратегий развития. Несмотря на все благие намерения и болтовню в защиту культурных различий, сделано для этого в действительности пока что очень мало. Истинной основой культурного плюрализма будущего может стать только наше нынешнее

культурное наследие. А поскольку оно сейчас стремительно деградирует и исчезает, необходимы самые активные и срочные меры, чтобы остановить эти невосполнимые в будущем потери.

Просто поразительно, сколько культурного богатства и разнообразия вложил человек за свою столетнюю, а возможно, и еще более длительную историю в свой язык, традиции устного творчества, письменность, обычаи, музыку, танцы, искусство подражания, памятники, изобразительное искусство и так далее. К несчастью, не менее поразительной до настоящего времени была и его печальная способность уничтожать, сглаживать, осквернять и забывать это бесценное наследие. Дальнейшее развитие технологической цивилизации, экономический рост, возрастающая мобильность людей, которые занимают большую часть твердой поверхности планеты, расширение средств массовой информации – все это сулит в будущем исполнение мрачных пророчеств окончательно и безжалостно стереть с лица земли львиную долю того, что еще осталось от всех этих свидетельств веры, любви, эмоций, гордости, чувства прекрасного и стремления к добру прошлых поколений.

Надо немедленно принять самые серьезные и активные меры для спасения культурного наследия человечества, которые должны охватить все без исключения области человеческой деятельности, использовать достижения всех научных дисциплин: археологии, эпиграфики, палеографии, философии, этнологии, антропологии и прежде всего истории, чтобы совместными усилиями человечества защитить его культурное наследие. Для того чтобы подтвердить уважение как к тем, кто уже ушел из этого мира, так и к тем, кто придет позже, и здесь необходимы качественно новые подходы, идеи и решения. К числу таких предложений можно, в частности, отнести учреждение «Всемирного культурного треста», целью которого стало бы финансирование долгосрочных культурных программ (надеюсь, что средства для этого можно было бы получить за счет сокращения военных расходов), и организацию «Культурного корпуса», который бы объединил добровольцев из всех стран мира, желающих защитить и сохранить культурное наследие (можно было бы рассматривать обязанности, связанные с работой в этом корпусе как замену военной службы). Было бы также целесообразно осуществить, например, интернационализацию исторических памятников и центров, представляющих всемирный интерес, призывая государства передать их под международную юрисдикцию и доверить международным органам (по соглашению с теми странами, на территориях которых они расположены) их охрану и сохранение, думается, что это было бы не только в интересах создавших эти ценности народов, но и в интересах всей мировой культуры. Показать пример другим или по крайней мере попытаться сделать первый шаг в этом направлении должны наиболее богатые историческими памятниками и традициями страны, и в первую очередь страны Европейского сообщества. [...]

Четвертая цель – мировое сообщество

Большинство людей, в отличие от иных современных учреждений, сейчас уже вполне ясно осознает, что национальное государство не может более идти наравне с ходом времени. Оно – за исключением великих держав – не в

состоянии даже извлечь ощутимых выгод из регулирующей ныне международную жизнь глобальной социально-политической системы, хотя и служит в ней основной ячейкой. С другой стороны, пользуясь в мировой политической системе правами суверенитета, оно зачастую даже не считает нужным признавать существование каких бы то ни было наднациональных учреждений и не желает слышать о проблемах, требующих урегулирования на наднациональном уровне. Можно сказать, что даже в национальном плане государственные службы – в своей нынешней форме, – как правило, не оправдывают ожиданий своих же собственных сограждан. Таких примеров вполне достаточно, чтобы еще раз подчеркнуть необходимость структурных реформ на всех уровнях мировой организации. Недостатки и неповоротливость национального государства наиболее явно видны именно в сфере международной жизни, в попытке создать межгосударственные коалиции, которые во многих отношениях оказываются более гибкими, чем региональные союзы.

Невозможность настоящих фундаментальных реформ в рамках существующей ныне системы показывают в конечном счете и поиски сотрудничества по международным экономическим проблемам.

Фундаментальная научная мысль до сих пор, по сути дела, не дает никаких четких и вразумительных ответов на вопросы о принципиальной возможности и реальных путях такой трансформации национального государства, которая, сохранив за собой нынешнюю роль, была бы способна установить более стабильный и эффективный мировой порядок, соответствующий веку глобальной империи человека. Вряд ли можно ожидать творческих предложений на эту тему от самих правительств, ибо характерной чертой деятельности любых институтов всегда и везде было и остается не самообновление, а самоутверждение и самосохранение. С другой стороны, сложность и комплексность этой проблемы, а также множество противоречивых интересов, связанных с существующей ныне структурой, обуславливают необходимость того, чтобы это обширное исследование и все связанные с ним научные разработки проводились на совершенно новой независимой основе.

Суть проблемы сводится к тому, чтобы выявить пути постепенного преобразования нынешней системы эгоцентрических государств, управляемых склонными к самоуправству правительствами, в такое мировое сообщество, в основу которого легла бы система скоординированных между собой географических и функциональных центров принятия решений, охватывающая все уровни человеческой организации – от локального до глобального. Область юрисдикции таких центров – вне зависимости от их функций и уровня – должна больше соответствовать тем традициям, интересам и проблемам, которые являются общими для различных групп населения.

Вопрос сводится к тому, чтобы придумать специализированную и одновременно иерархическую систему, которая бы состояла из относительно автономных элементов различной природы и структуры, в то же самое время тесно взаимосвязанных и активно взаимодействующих друг с другом – и все это в общемировом масштабе! Здесь, конечно, необходимо найти такие формы

географической и функциональной координации несметного количества различных центров принятия решений, чтобы они не превратились в некую чудовищную, невообразимую структуру, в нечто вроде монументального хаоса, а стали бы управляемым единым целым, способным удовлетворять не только сиюминутные, непосредственные или частные интересы, но и соответствовать долгосрочным интересам всего человечества. Реализация этой идеи сопряжена, однако, с огромными трудностями, которые ощущаются уже сегодня. [...]

Пятая цель – человеческое жилище

Одной из важнейших проблем, уже сейчас глубоко поражающей человеческое воображение, но еще не осознанной во всех ее поистине грандиозных масштабах, является проблема размещения на планете в течение ближайших 40 лет населения, вдвое большего, чем нынешнее. Ведь за это короткое время придется коренным образом улучшить, модернизировать и, более того, удвоить всю нынешнюю инфраструктуру – причем не только жилые дома, но и все вспомогательные системы, включая промышленную, сельскохозяйственную, социальную, культурную и транспортную. Хорошенькая работенка предстоит нашему поколению – ведь ему придется построить «второй мир», который можно сравнить с общим объемом строительных работ, осуществленных последними пятьюдесятью поколениями человечества. Причем при всей грандиозности задач, связанных с финансированием, проектированием, техническим обеспечением, производством материалов и собственно строительными работами, не они представляют здесь самые сложные проблемы.

Серьезнейшая из проблем, которую чаще всего сегодня упускают из виду, сводится к организации территории Земли и распределению некоторых основных ресурсов таким образом, чтобы достойно разместить 8 миллиардов жителей (имея при этом в виду, что к ним, по-видимому, в самом недалеком будущем могут присоединиться еще несколько миллиардов). Это поистине грандиозное предприятие обречено, однако, на неминуемый провал, если не планировать его на единственном подходящем для этой цели уровне, а именно на общепланетарном уровне. Правительствам пора наконец понять, что все их половинчатые, абсолютно нескоординированные действия, все их кусочные планы, рассчитанные максимум на 5 – 10 лет и нацеленные на то, чтобы как-то справиться с новыми волнами вновь прибывших там и тогда, когда они на них нахлынут, – это верный путь к непоправимой катастрофе. Этой своей политикой они, в сущности, потворствуют тому, чтобы крупные города и дальше пожирали все новые и новые просторы сельскохозяйственных земель и зеленых угодий, уродливо распухая и вырождаясь в непригодные для жизни мегаполисы, обрекая при этом другие группы людей жить в аду первобытных деревень и селений, совершенно неприспособленных для удовлетворения потребностей современного человека.

Всеобъемлющий, единый глобальный план человеческих поселений, включающий как составные части соответствующие мероприятия в национальном и региональном отношениях, должен обладать максимальной гибкостью. Но

вместе с тем он должен включать в себя несколько всеми признанных и обязательных для всех железных правил, касающихся охраны и содержания того, что еще осталось от экологического заповедника человечества, включая сюда не только климат, космическое пространство, атмосферу, океаны и полярные районы — хотя все это уже находится под угрозой и требует разумного использования, — но также и большие земельные массивы, которые нужно оставить на некоторое время в покое без какого бы то ни было человеческого вмешательства, предоставив их эволюцию самой природе.

Чтобы дать идею общего подхода к этой проблеме, я приведу мысли, которые выдвинул на закате жизни Константинос Доксиадис, посвятивший себя исследованию взаимоотношений человека со средой обитания и положивший начало новой научной дисциплине — «экистике». В написанной в 1974 году статье под заглавием «Глобальное экологическое равновесие» он, подводя итоги проведенных исследований, предложил идеальное деление доступных территорий планеты на двенадцать специализированных зон, в соответствии с которым более 80% общей поверхности оставлялось бы на волю природы (в различных формах, начиная от зон совершенно нетронутой дикой природы и некоторых промежуточных областей и кончая управляемыми человеком лесными массивами), 10% выделялось на сельское хозяйство, а оставшиеся площади — на урбанизированные и промышленные сооружения и комплексы. В этом исследовании подчеркивалась истина драматическая в своей простоте и вместе с тем абсолютно непреложная: если мы хотим, чтобы на планете могли одновременно существовать многие миллиарды человеческих существ, нам крайне необходим общий «план» использования земель в масштабах всей планеты. И не так уж важно, будет ли в конце концов принят этот конкретный план, с основными чертами которого я в принципе согласен, или какой-то другой. Совершенно очевидно, что возможны другие подходы и иные планы; единственное, чего мы никак не можем себе позволить в силу жизненной важности самой этой проблемы, — это не иметь никакого единого плана. Оставить этот вопрос нерешенным сегодня или тем, кто придет после нас, — это значит не решить его никогда. [...]

Шестая цель — производственная система

Другим аспектом глобальной проблематики, который начинает все больше волновать людей, служат явные неполадки в нынешних экономических механизмах и их взаимосвязях с обществом в целом. В самом деле, трудно понять, почему так часто отказывают самые различные элементы экономической системы в совершенно разных странах, вне зависимости от того, что ею управляет — рынок или план. Если оставить в стороне вопросы безопасности, то можно утверждать, что правительства практически все внимание фокусируют на проблемах занятости, производительности, инфляции, цен, торговли, платежного баланса и т.д. и готовы идти на любые жертвы, чтобы хоть временно их облегчить. Однако все это оказывается в конечном счете совершенно бесполезным, и единственный отсюда вывод сводится к тому, что для улучшения создавшейся ситуации не придумано пока никаких надежных средств. В результате повсюду расползаются

скептицизм и уныние, некоторое время сдерживавшиеся благодаря воздействию культуры роста и все еще продолжающегося восхваления техники. Люди развитых стран уже готовы смириться с необходимостью пойти на какие-то жертвы, чтобы сократить существующий в мире разрыв, однако им до сих пор не привели еще достаточно веских доводов в пользу таких мер; в бедных же странах все больше боятся защитных мер богатых стран по борьбе с собственными кризисными явлениями, угрожающими лишить развивающиеся страны каких бы то ни было шансов на прогресс, считая это совершенно несправедливым по отношению к ним. [...]

Хотя трудно еще полностью представить себе, какой должна стать экономическая система будущего – во всяком случае до тех пор, пока не завершены исследования, посвященные другим целям человечества, – однако отдельные составные кирпичики этого строения с успехом можно предварительно исследовать уже сейчас. Производственному истеблишменту принадлежит в современном мире ключевая роль. И здесь, так же как и в вопросе с человеческими поселениями, было бы величайшей безответственностью своевременно не выяснить, в состоянии ли нынешняя производственная организация материально обеспечить пищей, товарами и услугами вдвое большее население планеты – и если да, то каким образом и при каких условиях. В этой связи возникает множество проблем, заслуживающих, разумеется, самого пристального внимания. В их числе, например, вопросы распределения, которые приобретают сейчас особую остроту в связи с продовольственной проблемой; однако начать все-таки необходимо с производственного сектора, ибо именно он в силу своего первичного характера оказывается неразрывно связанным с другими экологическими, социальными и политическими проблемами нашего времени. Так что, бесспорно, самой главной ключевой целью для человечества является тщательный анализ существующего производственного истеблишмента и выявление того, какие преобразования необходимо в нем запланировать для того, чтобы он оказался в состоянии в ближайшие десятилетия четко выполнять отведенные ему функции.

Эти исследования должны включать целую серию отдельных проектов, тесно связанных и параллельных с изучением человеческих поселений. Один из этих проектов может быть посвящен финансовым вопросам. Он должен изучить, в частности, те потребности в капитале, которые сопряжены со строительством и эксплуатацией инфраструктуры и промышленных предприятий, а также удовлетворением других нужд удваивающегося населения. Здесь необходимо предусмотреть также конкретные пути и средства обеспечения этих поистине огромных финансовых средств. Другой проект мог бы более детально рассмотреть проблему занятости, начав например, с оценки потребностей в рабочей силе, включив сюда специалистов и работников сферы управления, и выработать основы для создания общемировой системы, которая могла бы регламентировать и координировать на международном уровне все вопросы, связанные с обеспечением занятости, соответствующими ассигнованиями, подготовкой кадров и профессиональным обучением. На

завершающей стадии этот проект мог бы попытаться найти подход к решению острой проблемы полного вовлечения в активную деятельность всех человеческих ресурсов; некоторые базовые элементы для этого исследования были предложены созванной по инициативе МОТ всемирной конференции по вопросам занятости. Однако, имея в виду далеко идущие последствия этой проблемы, возможно, было бы более целесообразно посвятить ей специальный проект и рассматривать ее как отдельную важную цель человечества, направленную на развитие и использование в интересах мирового общества всех человеческих ресурсов.

Еще одно исследование – которое в некотором смысле было бы вводным ко всем остальным – необходимо посвятить вопросам территориального размещения и рационализации мирового производственного истэблишмента. Как уже говорил, в этом исследовании надо уделить пристальное внимание тем ограничениям, которые накладывает на все виды человеческой деятельности необходимость обеспечения охраны и организации глобальной среды человеческого обитания. Я уже упоминал вывод одного из проектов Римского клуба, требующий реорганизовать на основе глобальных критериев производство продовольствия, ибо только при этом условии можно надеяться достичь хотя бы минимальных результатов в решении проблемы искоренения голода в человеческом обществе. Такие же соображения следует принимать во внимание и при рассмотрении мировой промышленности и мирового промышленного производства. Промышленный сектор производственного арсенала общества в настоящем виде представляет собой не что иное, как некий конгломерат разного рода технических приспособлений и видов деятельности, являющихся результатом случайных решений, принятых в разное время, с разными целями и при различных условиях и призванных служить кратко или среднесрочным узким интересам отдельных национальных сообществ или многонациональных корпораций. Сейчас эта система не 'соответствует более ни духу времени, ни его требованиям и вызывает все более серьезные нарекания с самых различных позиций; и все ее недостатки, включая социальную неприемлемость, нерациональное отношение к окружающей среде и ее ресурсам и полную несовместимость с каким бы то ни было справедливым международным экономическим порядком, будут по мере ее неизбежного дальнейшего расширения все больше углубляться и умножаться. Еще более серьезное беспокойство вызывает то обстоятельство, что без глубоких реформ нынешний мировой промышленный истэблишмент просто не сможет выполнять свою роль в человеческой системе будущего; ибо, осажденная во много крат более сложными и грозными проблемами, она уже не сможет выдержать и простить тех ошибок, дублирования, расточительства и неумелого управления, которые еще сходят ему с рук сегодня. Поэтому мировой промышленный истэблишмент должен найти пути обеспечения высокой эффективности и рационального экономического управления во всех без исключения секторах производства. [...]

Друкується за: Печчеи А. Человеческие качества. – М., 1985.

Основна література

1. «Глобалізація», «Глобальні проблеми сучасності» // Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – 400 с.
2. Бжезінський З. Демократія перед лицем глобалізації // І. – 2000. – № 19.
3. Геополітичний вимір світу // Рудич Ф. Політологія. – К., 2005. – 480 с.
4. Глобалізація, Європейський Союз та Україна (Тематичний номер часопису «І») // І. – 2000. – № 19.
5. Політика і глобальні проблеми сучасності // Політологія: Посібник для студентів вузів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка – К., 2000. – 368 с.
6. Політична глобалістика // Піча, Левківський, Хома. Політологія: Навчальний посібник. – Львів, 2002. – 176 с.
7. Політична глобалістика // Політологія. Навч. посібник / За ред. Піча, Хома. – Львів, 2004. – 448 с.
8. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна // І. – 2000. – № 19.
9. Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии. – 1990. – № 3.
10. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1 – 2.
11. Шульга М. Сучасні глобалізаційні процеси // Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. – К., 2005. – 704 с.
12. Які критерії визначення глобальних проблем людства? // Політологія у запитаннях і відповідях / За заг. ред. К.М. Левківського. – К., 2003. – 263 с.

Додаткова література

1. Антиглобализм или альтернативная глобализация // Свободная мысль. – XXI. – 2005. – № 8. – С. 63 – 81.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С. 10 – 78.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его стратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1999. – 256 с.
4. Вебер А. Проблемы альтернативной стратегии: вызовы глобализации // Свободная мысль. – XXI. – 2004. – № 11. – С. 101 – 117.
5. Галкин А.А. Глобализация и политические потрясения XXI в. // Полис. – 2005. – № 4. – С. 53 – 70.
6. Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
7. Гелд Д. Глобалізація і антиглобалізація. – К., 2004. – 180 с.
8. Глобалізація і постмодерне суспільство: явище глобалізації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 79 – 98.
9. Дахин В. Глобализация: социальные и политические последствия // Свободная мысль. – 2002. – № 12. – С. 4 – 16.

10. Загайнов Е. «Справедливая глобализация» // Международная жизнь. – 2005. – № 5. – С. 106 – 119.
11. Заграва Е. Глобалізація і нації. – К., 2002. – 64 с.
12. Зернецька О.В. Культурна ідентичність і глобальна культура в добу глобалізації // Політика і час. – 2003. – № 11. – С. 83 – 88.
13. Зернецька О.В. Філософія глобалістики // Політика і час. – 2004. – № 11. – С. 67 – 75.
14. Зубаков В. Ипостаси глобализации и императивы глобализации // Свободная мысль. – XXI. – 2005. – № 8. – С. 44 – 62.
15. Кармазіна М. Глобалізація: місце і роль суб'єктів та об'єктів процесу // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 73 – 82.
16. Косолапов М. Глобализация: территориально-пространственный аспект // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 3 – 13.
17. Левашев В.К. Общество и глобализация: глобальные социальные проблемы; принципы глобальной этики // Социс. – 2005. – № 4. – С. 14 – 24.
18. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс И. За пределами роста. – М.: Прогресс-Пангея, 1994. – С. 11 – 79.
19. Панарин А.С. Искушение глобализмом. – М.: ЭКСМО. – Пресс, 2002. – 416 с.
20. Перегудов С. Неолиберальная глобализация // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 4. – С. 22 – 28.
21. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
22. Сакович В. Антиглобалізм: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 137 – 142.
23. Соколов К. Противоречия глобализации // Персонал. – 2004. – № 3. – С. 15 – 27.
24. Теплицкий Ю.М. Глобализация: всеобщее процветание или рай для избранных. – К., 2006. – 340 с.
25. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. – М.: Логос, 2001. – 254 с.
26. Шепелев М. Особистість і глобалізація // Соціальна психологія. – 2006. – № 2. – С. 99 – 111.

Навчальне видання

**Методичні вказівки для студентів усіх спеціальностей
під час вивчення курсу політології.**

Укладач:
Стогова Ольга Володимирівна

Суми: СумДПУ, 2008 р.
Свідоцтво № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск **Бугаєнко В.В.**
Комп'ютерний набір **Стогова О.В.**
Комп'ютерна верстка **Пономарьова Л.М.**

Здано в набір 12.06.08. Підписано до друку 8.07.08.
Формат 60×84/16. Гарн. Times. Друк ризогр.
Папір друк. Умовн. друк. арк. 3,2. Обл.-вид. арк. 3,5.
Тираж 200 прим. Вид № 54.

СумДПУ ім. А.С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім. А.С. Макаренка

